

Nan Komedselan si Takho

Maikadwa ay Grado

Igorot

(Sadanga - Bontoc - Sabangan)

Filipino and English

This book is the property of
The Federation of Parent-Teachers Associations of Bontoc, Sadanga, and
Sabangan, Mountain Province, Philippines, with heartfelt thanks for their
financial assistance to

Office of Northern Cultural Communities,
Atty. Ronald M. Cosalan, Executive Director,

The Australian Embassy,
Direct Action Program,
Mr. Alick H. Longhurst, First Secretary,

The Provincial Government of Mountain Province,
Hon. Roy Pilando, Governor,
Hon. Alfredo B. Lamen Jr, Vice Governor,

Office of the Municipal Mayor, Bontoc,
Hon. John T. Diaz, Municipal Mayor,

Office of the Municipal Mayor, Sadanga,
Hon. Henry Suyam, Municipal Mayor,

Office of the Municipal Mayor, Sabangan,
Hon. Marcial Lawilao, Municipal Mayor,

Sta. Rita Catholic Mission,
Rev. Cornelio Wigwigan, Parish Priest

The Episcopal Diocese of the Northern Philippines,
Rt. Rev. Robert Lee O. Longid, Bishop.

Our heartfelt thanks also go to our esteemed Schools Division Superintendent, Dr. Pat U. Boquiren, who has encouraged this project from its inception, to the Divisional Non-Formal Education Coordinator, Mrs. Lillian Aniwasal, whose vision and persistence brought the project into existence, and to the Supervisors of the Sadanga, Bontoc and Sabangan Schools Districts, who are implementing the project through their team of dedicated teachers.

Nan Komedselan si Takho Maikadwa ay Grado

The Second of a Graded Series of Health Books
for use in Elementary Schools.

Bontoc Igorot, Sinabangan, Filipino and English

Co-authors:	Teachers of Sadanga, Bontoc and Sabangan Schools Districts, Division of Mountain Province
Co-editors:	Mr. William Faculo, Dr. Keith Benn
Translation Editors:	Mr. Felix Khensay Mrs. Marilyn Parting
Filipino Translation:	Mrs. Nenette Bayani, Mrs. Evelyn Tiongson and The Institute of Philippine Languages
Art Work:	Mr. Darwin Bayani

SUMMER INSTITUTE OF LINGUISTICS
Publisher
1991

Published
in cooperation with
Bureau of Elementary Education
and
The Institute of Philippine Languages
of the
Department of Education, Culture and Sports

Additional copies of this publication are available from:

Book Depository
P.O. Box 2270 CPO
1099 Manila

We wish to express appreciation to the Program for Asian Projects, the Ramon Magsaysay Award Foundation, and the Rockefeller Brothers Fund for their assistance in the production of this publication.

Central Bontoc Health Book for Grade 2
02.60-791-1.5M   67.120P-915022B
ISBN 971-18-0181-7
Printed in the Philippines

**Republic of the Philippines-
Department of Health
OFFICE OF THE SECRETARY**

SAN LAZARO COMPOUND,
RIZAL AVENUE, STA CRUZ,
MANILA, PHILIPPINES.
TEL NO 711-60-80

FOREWORD

A principal concern of our nation today is the empowerment of its people with the ability to attend to their own basic needs. In the realm of health and survival, Filipinos throughout the archipelago are in need of the information necessary to attain and maintain good health through simple habits and sensible practices.

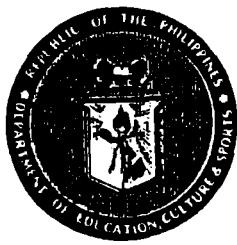
This book provides our Filipino countrymen in cultural communities with informative reading material in their own language while it addresses the need to empower them with useful information on health care. Through such endeavours, our nation can hope to combat the form of poverty which is even more debilitating than economic poverty; poverty of the mind.

While the nation's Health Department is always prepared to respond to the health needs of the Filipino people, it can only function as a partner of an informed and activated populace that is bent on ensuring their own health by their everyday activities. In this respect, we look forward to seeing this book put to good use in enabling our countrymen to achieve good health, and in so doing, contribute to the task of building a nation.

31 May 1990

**ALFREDO R. A. BENGZON M.D.
Secretary of Health**

REPUBLICA NG PILIPINAS
(Republic of the Philippines)
KAGAWARAN NG EDUKASYON, KULTURA AT ISPORTS
(DEPARTMENT OF EDUCATION, CULTURE & SPORTS)
MAYNILA
(MANILA)

TANGGAPAN NG KALIHIM
(OFFICE OF THE SECRETARY)

PAUNANG SALITA

Sagana sa ganda at pagkakaiba-ibang kultural ang ating bansa. Mahigit 150 wika ang umiiral sa 300,000 metro kwadrado ng saklaw ng ating bayan, na bawat isa'y may sariling pagkakakilanlan, sa lalong nakapagpaparilag sa pagkamosaik ng buong bayang Pilipinas.

Sa simula pa lamang ng ating kasaysayan, napanatili na ng mga pamayanang kultural ang kakanyahan ng bawat isa. Ngayon, lalo natin silang dapat himuking higit pang pangalagaan ang kanilang makukulay na pamana. Itaas nating ang ating kapwa Pilipino at patindihin ang kanyang pagmamalaki sa sarili at sa mga ninunong nakapagambag sa pagtatatag ng ating bansa upang lalong ibunsod ang pagmamalaki at dangan ng ating pagkabansa.

Ang aklat na ito ay isa lamang sa maraming aklat na naglalayong linangin ang kasanayan sa pagbasa at pagkaunawa at dagdagan ang kaalaman sa pamamagitan ng unang wika, tungo sa pagkatutong bumasa sa wikang pambansa. Pinabibilis ng ganitong pagdulog ang pagkatutong bumasa at ang tagumpay at tiwalang matatamo sa ganitong paraan ay magbubunsod sa estudyante sa hangaring ipagpatuloy ang edukasyon sa wikang pambansa.

Ikinararangal ng Kagawaran ng Edukasyon, Kultura at Isports na ipakilala ang aklat na ito, ang pinakahuli sa isang serye ng mga aklat na naglalayong palaganapin ang pagkatutong bumasa at sumulat. Habang nalilinang ang mga kasanayang pang-edukasyon na hinahangad ng mga aklat na ito, ang ating bansa sa pangkalahatan ay magtataomo ng kasaganaan.

ISIDRO D. CARIÑO
Kalihim

Republic of the Philippines
Department of Education, Culture and Sports
Cordillera Administrative Region
DIVISION OF MOUNTAIN PROVINCE
Bontoc, Mountain Province

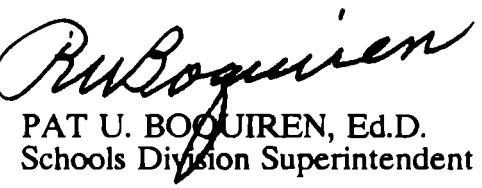
OFFICE OF THE
PROVINCIAL SCHOOLS SUPERINTENDENT

PREFACE

Health is a state of complete physical, mental and social well being and not merely the absence of diseases. One who feels good physically with a realistic outlook in life and who gets along well with other people is said to be a healthy person. Good health enables one to enjoy life. It also enables one to achieve goals set for themselves.

To achieve and maintain good health, school children from Grades I up must be equipped with basic health knowledge. It is therefore imperative that learning about good health be a part of school children's education. Health education will eventually lead to good health and improve the quality of life of our youth.

For this reason, this book will provide the basic knowledge needed for the information, action and guidance to good health.

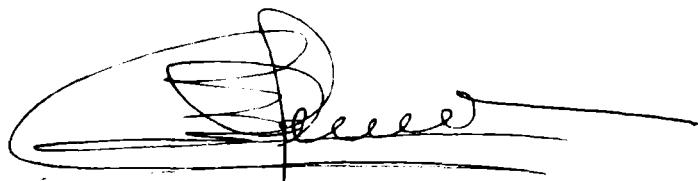
PAT U. BOQUIREN, Ed.D.
Schools Division Superintendent

Republic of the Philippines
Department of Education, Culture and Sports
Cordillera Administrative Region
DIVISION OF MOUNTAIN PROVINCE
Bontoc, Mountain Province

PREFACE

In every country the world over, Health Education merits a place of importance in school curricula, since until good health practices become a way of life, neither children nor their parents can maintain healthy bodies or sound minds. It is for this reason that health books, no matter how simple, should be available for school use. To this end, with the wholehearted approval of Dr. Pat U. Boquiren, Schools Division Superintendent of Mountain Province, a curriculum writers seminar-workshop was conducted by the General Education Supervisor for Health, assisted by Dr. Keith Benn of the Summer Institute of Linguistics.

The participants were teachers from the Municipalities of Sadanga, Bontoc, and Sabangan: Mrs. Virginia Akiate, Mrs. Victoria Abuan, Mrs. Emiliana Bacala, Mrs. Mary Chumil-ang, Mrs. Maureen Chulosen, Mrs. Marciana Cogasi, Mrs. Virginia Ewan, Mrs. Francisca Fagyan, Mr. James Fayofay, Mrs. Rose Kawi, Miss Monica Langgato, Mrs. Bernadette Macanas, Mrs. Benita Moga, Mrs. Norma Pokais, Mrs. Juanita Ramon, Mrs. Casiana Tar-odan and Mrs. Veronica Tikchap.

WILLIAM A. FACULO
General Education Supervisor for Health

Nan Komedselan si Takho

Maikadwa ay Grado

Omona ay Leksiyon: Nan Kafokfokochan ay

Pinagchalos, Postola ya nan Ila	
Bontoc Igorot	1
Sinabangan	6
Filipino	11
English	16

Maikadwa ay Leksiyon:

Nan Pinang-aywan nan Fab-a	
Bontoc Igorot	21
Sinabangan	28
Filipino	34
English	42

Maikatlo ay Leksiyon: Nan Kawatwatan nan

Wat, Pinag-illeng ya Pinagseyep	
Bontoc Igorot	49
Sinabangan	54
Filipino	58
English	62

Maikap-at ay Leksiyon: Nan Mangiyad-ian

ya Mangipap-aan sinan Sakit	
Bontoc Igorot	66
Sinabangan	72
Filipino	76
English	82

Maikalma ay Leksiyon:

Pinag-achal isnan Khawis	
ay Kanen ya nan Am-in ay Makmakan	
Bontoc Igorot	87
Sinabangan	91
Filipino	94
English	97

Maikan-em ay Leksiyon:

Nan Pinag-aywan isnan Mata, Koweng, Eleng, ya nan Allokhoog	
Bontoc Igorot	99
Sinabangan	104
Filipino	109
English	114

Maikapito ay Leksiyon:

Kaetengan nan Semek ya nan Makikadwaan isnan Ib-a ay Takho	
Bontoc Igorot	119
Sinabangan	122
Filipino	124
English	126

Maikawalo ay Leksiyon: Kaikasiwan

isnan Aksidenti ya nan Omona ay Maikkan mo wad-ay Aksidenti	
Bontoc Igorot	128
Sinabangan	134
Filipino	139
English	144

Maikasiyam ay Leksiyon:

Kaengnganan ya Kaetengan	
Bontoc Igorot	149
Sinabangan	153
Filipino	157
English	161

Maikasinpoo ay Leksiyon: Nan Somyaan

nan Iskwilaan, Pangafong, ya Ili	
Bontoc Igorot	165
Sinabangan	175
Filipino	177
English	182

Nan Tap-in nan Kanta:

Aywanak nan Fab-ak	187
Kag Tona nan Angnek	188
Meymey-am nan Ilam	190
Cha Pepe ya si Kiko	192

Nan Kafokfokochan ay Pinagchilos, Postola ya nan Ila

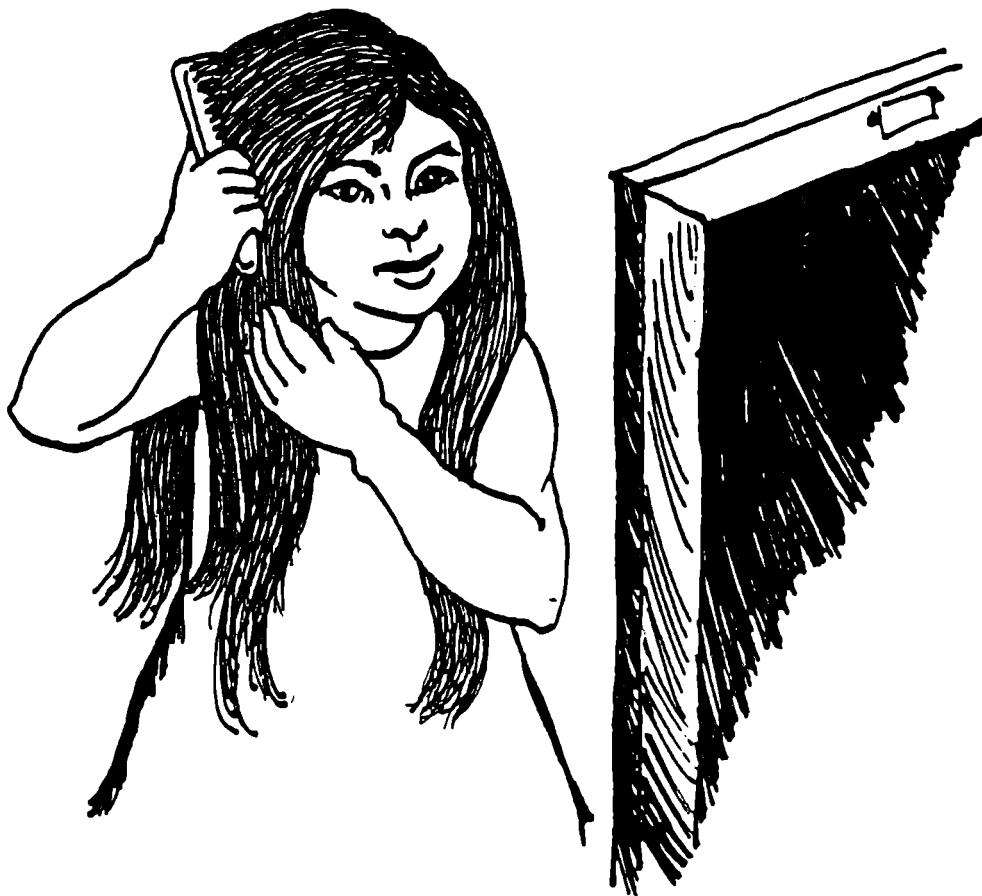
1. Owasan nan kames ya nan fakhang
isnan safon ya chanom tatno
machalosan cha. Olay akhes nan
eleng ya koweng et masapol ay
winakas ay machalosan.

Nan fab-a akhes et masapol ay
makhisikhisan isnan winakas. Siya
chi tay mo nalokhit nan awak tako,
omangsan nan fanafanan-ig ay kag
fikhis ay makwanin bacteria ay
omipasakit.

2. Mo nalokhit nan lima, owasan tako.

Ngem olay mo ad-i maila ay nalokhit,
khechangna kayet ay owasan tako
mo malpo tako is kasilyas, mo
isakhana tako nan kanen tako ya mo
akhes nganngani tako ay mangan.
Siya chi tay kad-in wad-ay nan
makwanin bacteria isnan lima tako,
am-amед mo malpo tako is
kakasilyas. Khawis mo omingsa tako
ay mangik-ikkan sina ta maiyokhali.

3. Masapol akhes ay kad-in nadchalos
ya kad-in masokhod paymo
masakhaysay ay khawis nan fook.

4. Masapol ay omno ya nadchalos nan
sapatos tako.

Bontoc Igorot - Maikas-a ay Leksiyon

5. Ommes tako tatno khomawis nan
liknan nan awak tako.

6. Masapol ay ipaingsa
tako ay enleteg ay
tomokcho ya manalan
tatno khawis nan
takcheg ya postolan
nan awak tako.

7. Mo angnen tako am-in nan naycha'y
fagfakha ay cha nakwani, et maid
chwadchwa ay at khawis ya osto nan
ila ya postola tako.

Salodsod ay Masongfatan:

1. Ngag nan omangsan isnan awak tako mo nalokhit?
2. Ngag koma nan chalosan tako isnan winakas?
3. En tako man enfolo mo malpo tako is kakasilyas ay?
4. Ngag koma nan ikkan tako ta khawis nan likna ya ila tako?

Nan Kabokbokodan ay Panagdalos, Postola ya nan Ila

1. Owasan nan angas ya tenged isnan
sabon ya danom ta siya'y madalosan
da. Olay abes nan eng ya inga et
masapol ay inagew ay madalosan.

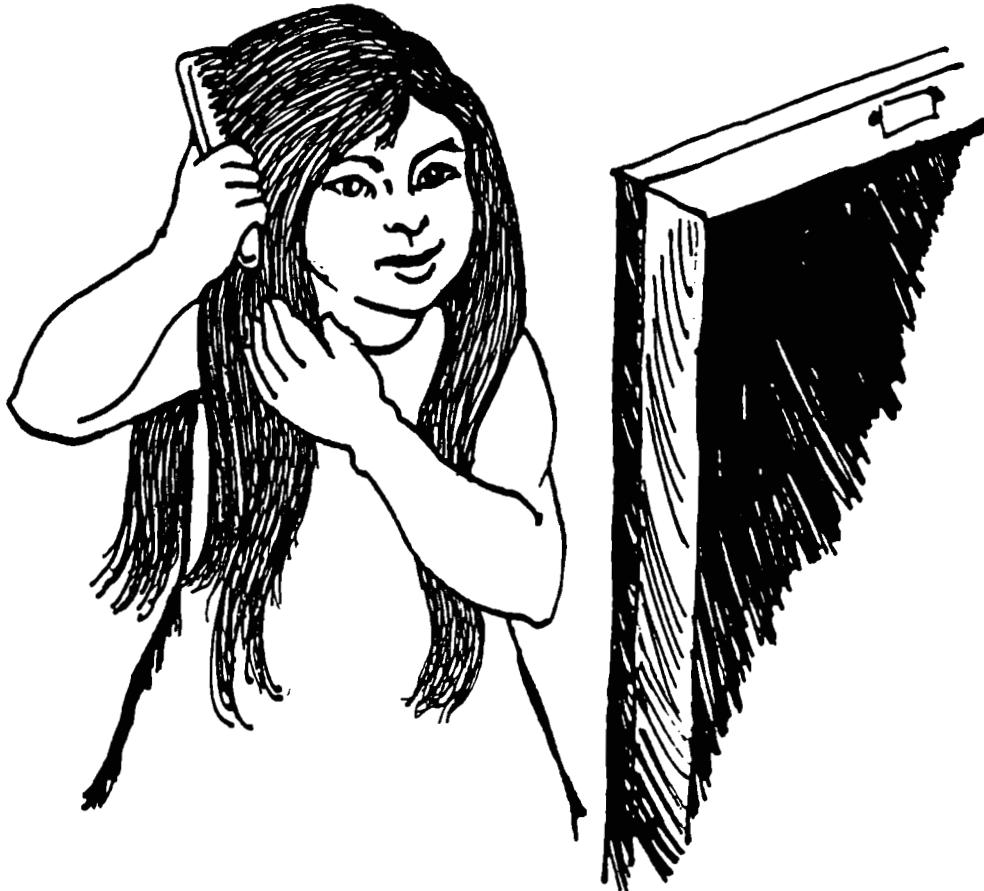
Nan bab-a dedan et masapol
magisigisan isnan inagew. Siya di
tay no nalogit nan awak tako, et
omado nan kikikitoy ay keg gege ay
makwanin bacteria ay omipasakit.

2. No nalogit nan ledeng, owasan tako.

Ngem olay no adi maila ay nalogit,
siyangna kayet ay owasan tako no
malpo tako is kasilyas, no
mensagana tako isnan ken tako ya
mo abes anggey nganngani ay
mangan tako. Siya di tay kanayon ay
wada nan makwanin bacteria isnan
ledeng tako, amed no malpo tako ed
kasilyas. Gawis no mailwam tako ay
mangik-ikkan isna ta siya'y maiyogali.

Sinabangan - Omona ay Leksiyon

**3. Masapol abes ay kanayon ay nadalos
ya kanayon ay masogod wenno
maakoy ay gawis nan book.**

**4. Masapol ay omno ya nadalos nan
sapatos tako.**

**5. Men-ames tako ta siya'y gomawis
nan liknan di awak tako.**

**6. Masapol ay ipalwam
tako ay menleteg ay
tomokdo ya mendan
ta siya'y osto nan
takdeg ya postolan di
awak tako.**

**7. No ikkan tako ngam-in nan naayda ay
bagbaga ay da nakwani, et maid
dowadowa ay gawis ya osto nan ila
ya postola tako.**

Salodsod ay Masongbatan:

1. Sino san omado isnan awak tako no nalogit?
2. Sino nan dalosan tako koma isnan inagew?
3. Sino nan begew ay menboowan tako no malpo tako ed kasilyas?
4. Sino koma di ikkan tako ta siya'y gawis nan likna ya boyo tako?

Pansariling Kalinisan, Tindig at Kaanyuan

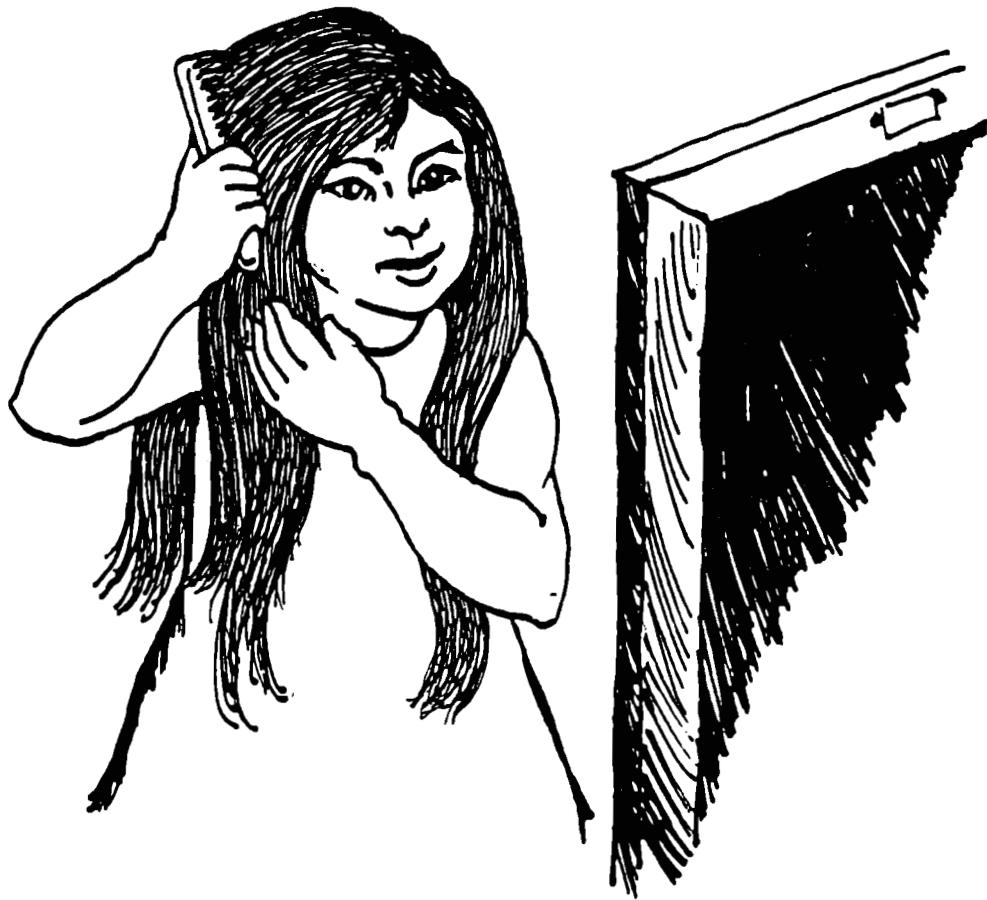
1. Magsabon ng mukha at leeg para ito ay luminis. Pati ang ilong at mga tainga ay kailangang maging malinis araw-araw.

Ang ngipin ay kailangan ding
sipilyuhin araw-araw. Kinakailangan
ang mga ito dahil kung marumi ang
ating katawan, ang maliliit na bagay
gaya ng bulati na tinatawag na
mikrobyo ay dadami at magiging
sanhi ng pagkakasakit.

2. Kung marumi ang ating mga kamay
hinuhugasan natin ito. Pero kahit
wala tayong nakikitang dumi,
naghuhugas pa rin tayo ng mga
kamay pagkatapos gumamit ng
kubeta, bago maghanda ng pagkain,
at bago kumain. Ginagawa natin ito
dahil laging may mikrobyo sa ating
mga kamay, lalo na kapag
nanggaling tayo sa kubeta. Ugaliin

natin ang paghuhugas ng kamay
para lagi na natin itong gagawin.

3. Ang ating buhok ay kailangan ding laging malinis at laging sinusuyod o kaya'y sinusuklay.

4. Ang mga sapatos ay kailangang malinis at kasukat ng ating mga paa.

5. Naliligo tayo para maging maginhawa
ang ating pakiramdam.

6. Kailangang
magsanay tayong
maupo at maglakad
nang tuwid para
gumanda ang ating
tindig at kaanyuan.

7. Kung susundin nating lahat ang mga
payong ito, walang dudang gaganda
ang ating anyo at tindig.

Mga Tanong na Dapat Sagutin:

1. Ano ang dumarami sa ating katawan kapag ito ay marumi?
2. Ano ang dapat nating linisin araw-araw?
3. Bakit kailangan nating maghugas ng kamay pagkatapos gumamit ng kubeta?
4. Ano-ano ang dapat nating gawin para maging magaan ang pakiramdam natin at maganda ang ating anyo?

Personal Cleanliness, Posture and Appearance

1. Wash the face and the neck with soap and water so that they are made clean. The nose and ears must also be cleaned daily.

Teeth must also be brushed daily.

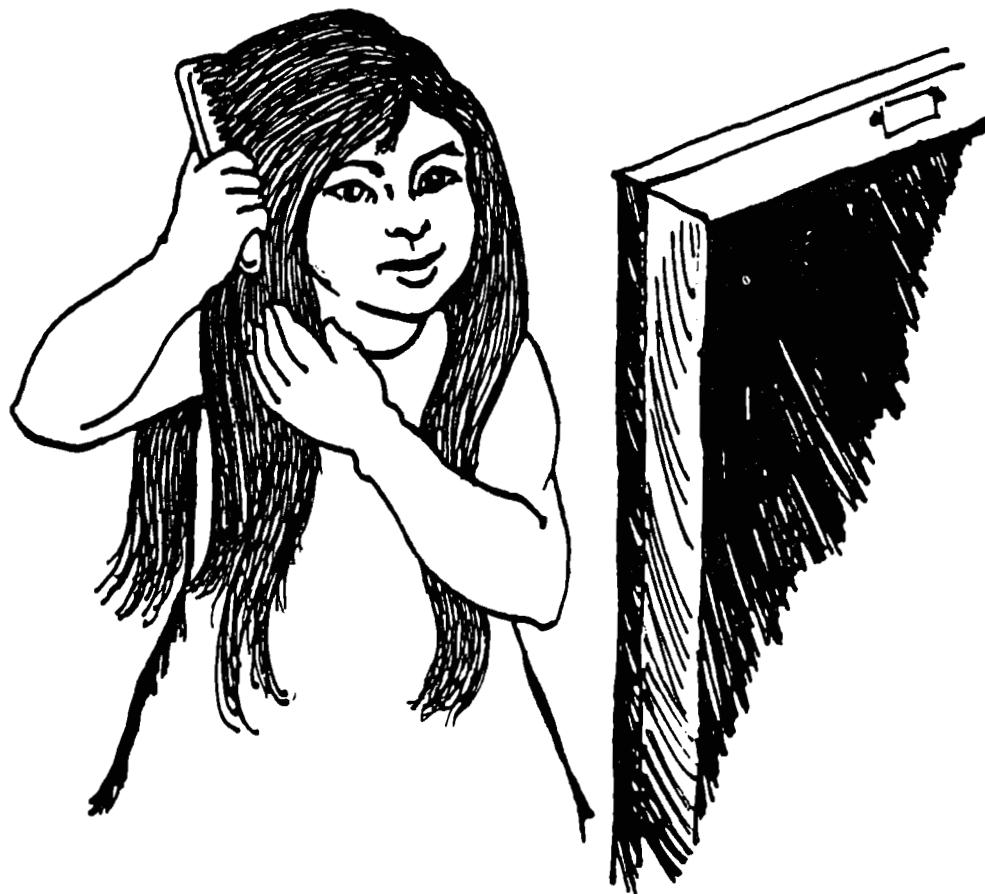
That is so because if our bodies are dirty, the very very small things like worms which are called bacteria which cause us sickness will multiply.

2. If our hands are dirty, we wash them.

But even if we cannot see that they are dirty, we still wash them when we come from the toilet, when we prepare our food and also when we are about to eat. That is so because there are always what is called bacteria on our hands, especially when we come from the toilet. It is good if we become accustomed to do these things so that they become a habit.

English - Lesson 1

**3. The hair must also be clean and
combed with a fine toothed comb or
combed with an ordinary comb.**

4. Our shoes must fit well and be clean.

5. We take a bath so that our bodies will feel good.

6. We must become accustomed to sit up straight and as we walk so that the way we stand and the posture of our bodies will be good.

7. If we do all this good advice which is mentioned, then there is no doubt that our appearance and posture will be good and correct.

Questions to be Answered

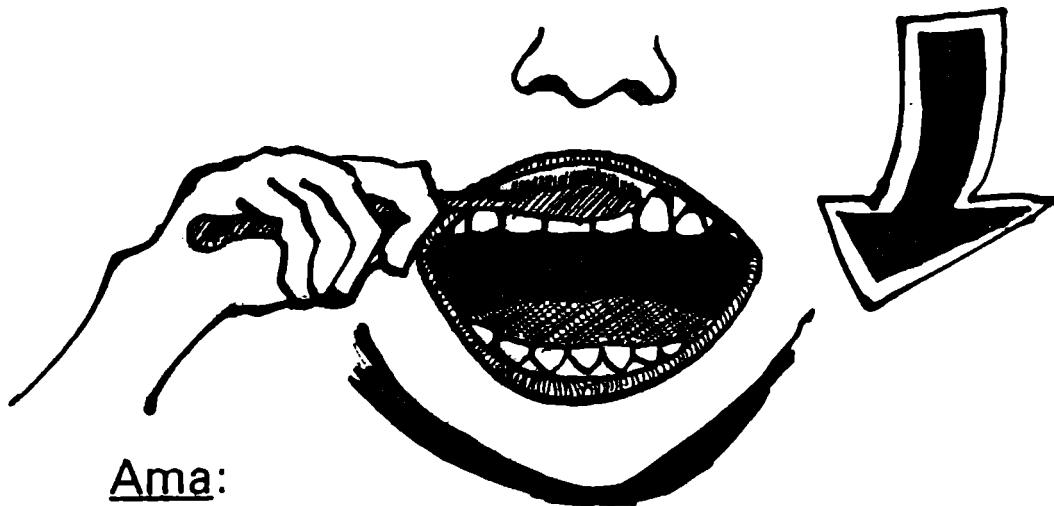
- 1. What is it that multiplies on our bodies if they are dirty?**

- 2. What should we clean every day?**

- 3. Why do we wash our hands when we come from the toilet?**

- 4. What should we do so that our feelings and appearance are good?**

Nan Pinang-aywan nan Fab-a

Si Ito, esang ay iskwila isnan maikadwa ay grado. Kaal-alana nan khisikhis ay inchowan amana, ngem adina ammo nan osto ay ikkan ay mangisikhis isnan fab-ana.

Ito:

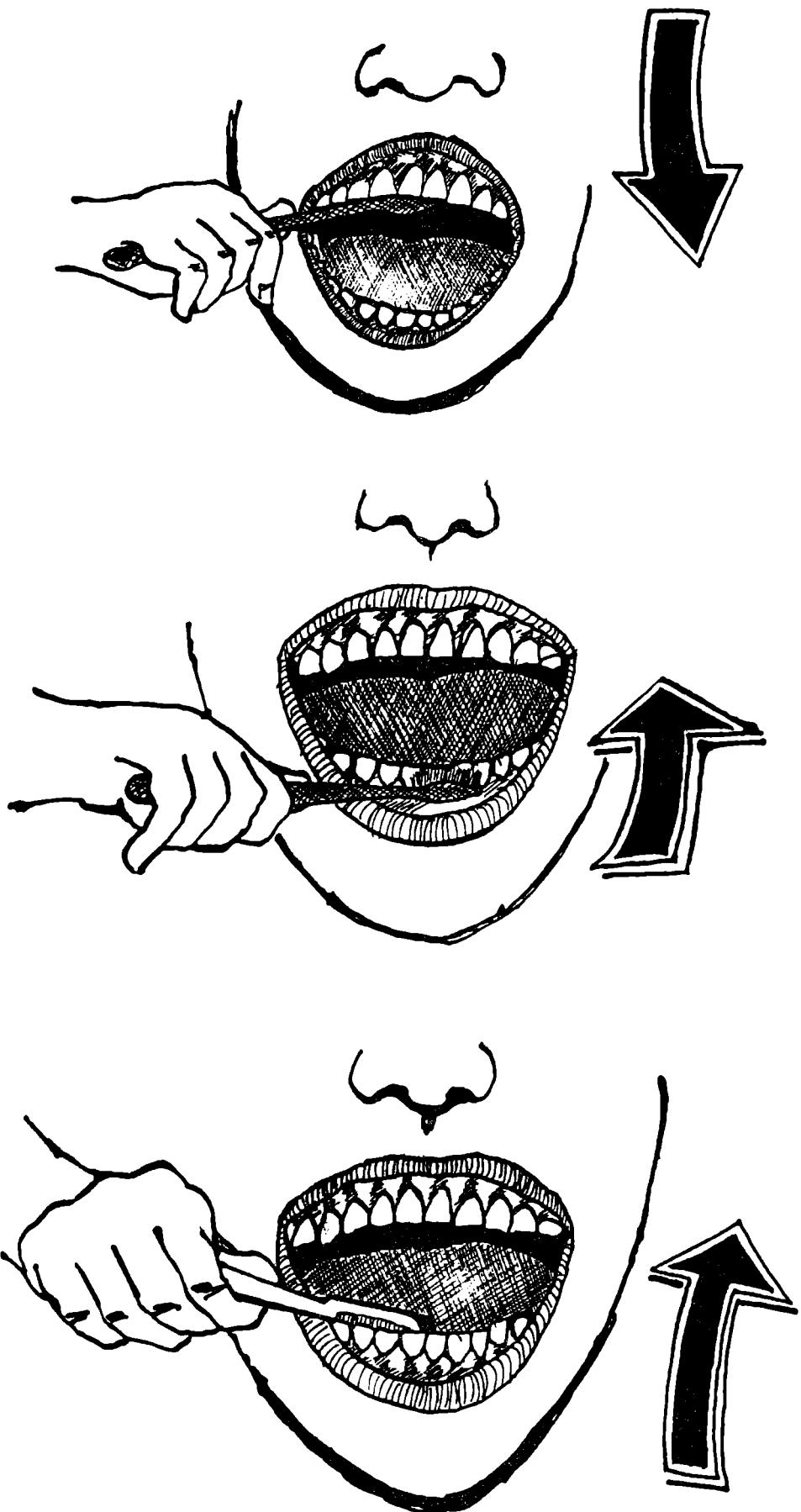
Ama, ngag nan osto ay ikkak ay mangosal isnan nay khisikhis ay inchowam?

Ama:

Mo enkhisikhis ka, ilapom isnan poon nan nentongcho ay fab-a,

Bontoc Igorot - Maikadwa ay Leksiyon

Bontoc Igorot - Maikadwa ay Leksiyon

sam et ipagkhowab nan khisikhis.

Angnem chi ay mangangsan isnan
nenchela ay oson nan am-in ay
nentongcho ay fab-a. Mo makwas
chi, ilokhim kasin isnan enchaem
ay poon nan nentongcho ay fab-a.
Mo nakwas chi, siya akhes nan
angnem isnan nenkwab ay fab-a.

Ito:

Ngem ama, inilak nan tapina ay cha
enkhisikhis et finalangtag nan
ikkancha ay enkhisikhis. Pinachasko
chi et malanlanoy.

Ama:

Tet-ewa sa, tay maid nangisolo
isnan osto ay ikkancha ay
enkhisikhis. Idwani, ngag nan

Bontoc Igorot - Maikadwa ay Leksiyon

khotok nan enkhisikhisan?

Ito:

Nan naawatak et chwa nan
khotokna. Nan esang, ta ad-i
en-akhob nan topek. Sa et nan
esang, ta ad-i mafokfok nan fab-a.

Ama:

Naitneng nan insongfatmo. Idwani,
ngag nan khotok nan mafokfokan
nan fab-a?

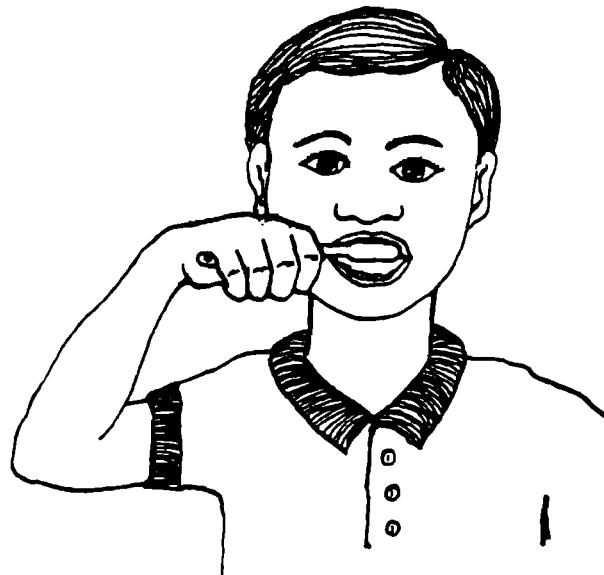
Ito:

Away asokal ya khindi nan
khotokna.

Ama:

Faken yangkhay sa, mod-i ket
am-in nan kanen tako ay maisok-et
isnan nenfet-akan nan fab-a. Siya

chi nan khotokna ay masapol ay
meymey-an tako ay enkhisikhis, ta
makaan am-in nan naisok-et isnan
fab-a.

Ito:

Siya mampet! Isonga kolang pet
nan finalangtag ay angnen ay
enkhisikhis, tay wad-ay ay wad-ay
nan makhayad ay naisok-et ay
makakan.

Bontoc Igorot - Maikadwa ay Leksiyon

Ama:

Tay siya chi, ngag nan osto ay
timpo ay enkhisikhisan?

Ito:

Away kakwasan nan manganan.

Ama:

Wen, siya chi. Et mo siya chi's
angnen tako, at maid wayan nan
bacteria ay omangsan isnan
nenfet-akan nan fab-a tako ay
mamokfok ischicha. Ya mo lomako
tako isnan toothpaste, piliyen tako
nan wad-ay nan makwanin fluoride,
tay siya akhes nan mangipakenteg
isnan fab-a. Mo siya chachi's
angnen tako, anakko, et ikalakayan
tako ay mangos-osal isnan fab-a tako.

Salodsod ay Masongfatan:

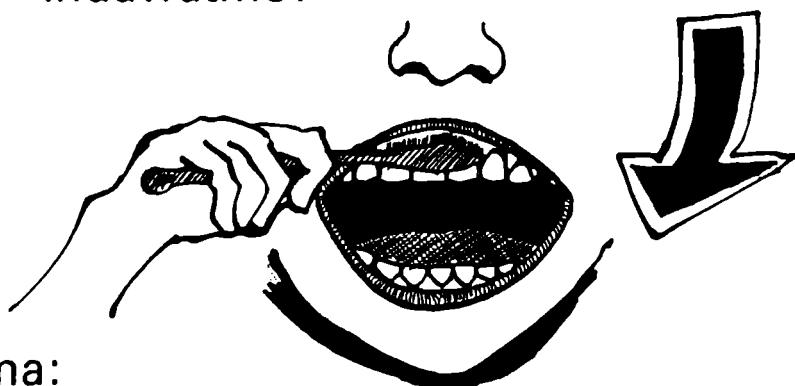
1. Ngag nan osto ay timpo ay
enkhisikhisan?
2. En man siya chi nan osto ay timpo ay
enkhisikhisan ay?
3. Ngag nan insolon aman lto ay ikkan
ay enkhisikhls?
4. En man kolang nan finalangtag ay
angnen ay enkhisikhis ay?
5. Ngag nan enkhawisan nan
mangosalan tako isnan toothpaste ay
wad-ay nan fluoride na isnan
enkhisikhisan tako?

Nan Pinang-aywan isnan Bab-a

Si Ito, esa'y oskila isnan maikadwa ay grado. Kaal-alana nan gisigis ay indawat amana, ngem adina getken nan osto'y ikkan ay mangisigis sinan bab-ana.

Ito:

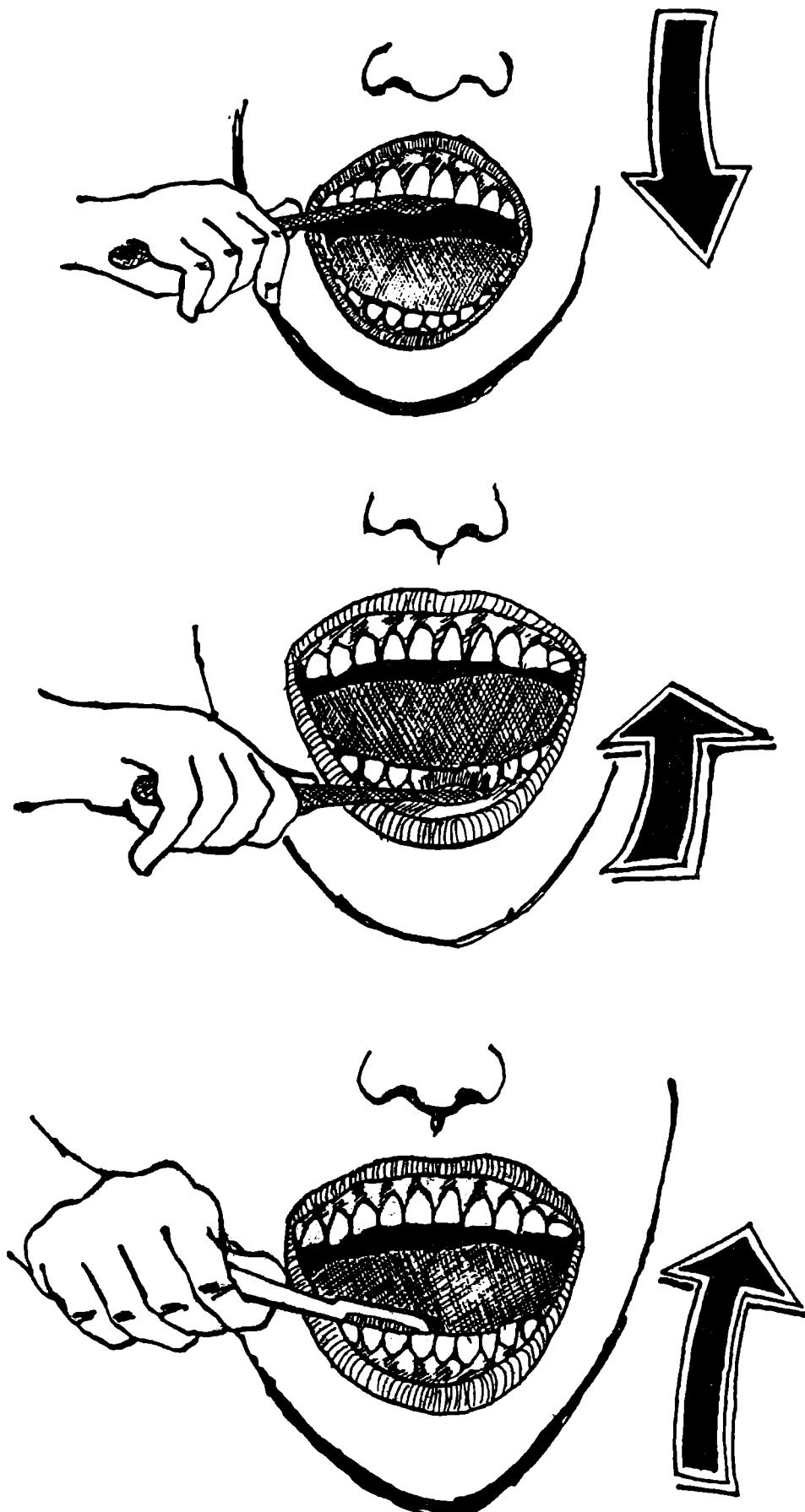
Ama, sino nan osto ay ikkak ay mangosal isnan nay gisigis ay indawatmo?

Ama:

No men-gisigis ka, ilogim isnan poon di nentag-ey ay bab-a, sam et

Sinabangan - Maikadwa ay Leksiyon

Sinabangan - Maikadwa ay Leksiyon

ipagwab nan gisigis. Ikkam di ay
mamin-ado isnan nakinlowal ay
oson di ngam-in ay nentag-ey ay
bab-a. No malpas di, ilogim kasin
isnan mendaem ay poon di
nentag-ey ay bab-a. No nalpas di,
siya abes nan ikkam isnan
nakin-gowab ay bab-a.

Ito:

Ngem ama, inilak nan odom ay
men-gisigis et menbalabag nan
ikkanda ay men-gisigis. Pinadasko
di et nalaklaka.

Ama:

Tet-ewa sa, tay maid nangisolo
isnan osto ay ikkanda ay
men-gisigis. Edwani, sino pay nan

begew di men-gisigisan?

Ito:

Nan maawatak et dowa nan
gotokna. Nan esa, ta siya'y adi
men-akoo nan topek. Sa et nan
esa, ta siya'y adi mabokbok nan
bab-a.

Ama:

Naiponta nan insongbatmo.
Edwani, sino nan begew di
kabokbokan di bab-a?

Ito:

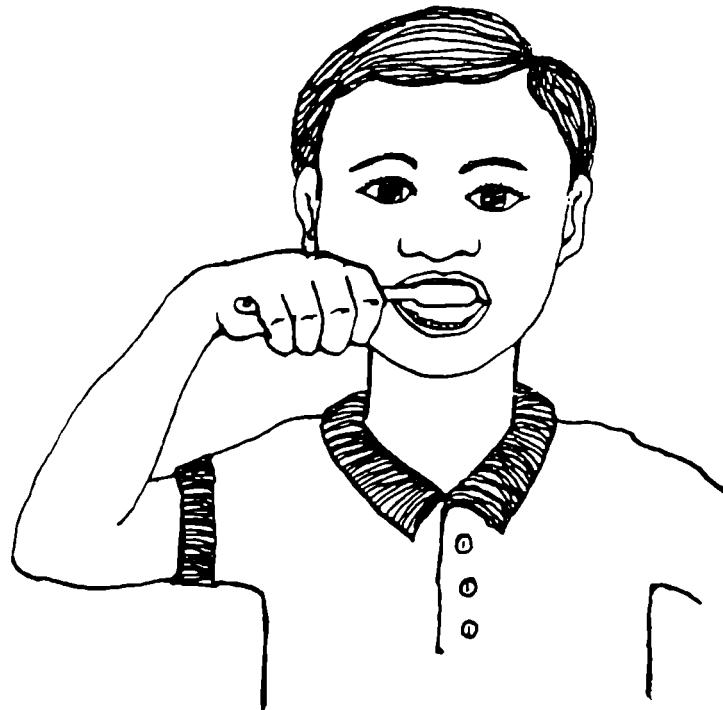
Waay begew sinan kindi ya asokal.

Ama:

Baken anggey sa, no di ket
ngam-in nan ken tako ay maisok-et
isnan nenbaetan di bab-a. Siya di

Sinabangan - Maikadwa ay Leksiyon

nan menbegew ay masapol ay
an-anadan tako ay men-gisigis, ta
makaan ngam-in nan naisok-et
isnan bab-a.

Ito:

Ay siya oppay! Isonga kolang
oppay nan binalabag ay ikkan ay
men-gisigis, tay wada ay wada nan
mabay-an ay maisok-et ay makan.

Ama:

Tay siya di, sino pay di osto ay
timpo ay men-gisigisan?

Ito:

Waay kalpasan di manganan.

Ama:

Aw, siya di. Et mo siya di is ikkan
tako, awni't mid wayan di bacteria
ay omado isnan nenbaetan di
bab-a tako ay menbokbok sidida.

Ya no lomako tako isnan
toothpaste, piliyen tako nan wada
nan makwanin fluoride, tay siya
abes nan mangipakenteg isnan
bab-a. No siya dadi's ikak-an tako,
anakko, et enggana maam-ama tako
ay mangos-osal sinan bab-a tako.

Salodsod ay Masongbatan:

1. Sino nan osto ay timpo ay
men-gisigisan?
2. Apay nga osto di ay timpo ay
men-gisigisan?
3. Sino nan insolon aman si Ito ay ikkan
ay men-gisigis?
4. Apay nga kolang nan binalabag ay
ikkan ay men-gisigis?
5. Sino di men-gawisan di mangosalan
tako sinan toothpaste ay wada di
fluoride na isnan men-gisigisan tako?

Pangangalaga ng Ngipin

Si Ito ay isang mag-aaral sa ikalawang baytang. Katatanggap lang niya ng sipilyo mula sa kanyang ama, pero hindi niya alam ang tamang pagsisipilyo ng kanyang mga ngipin.

Ito:

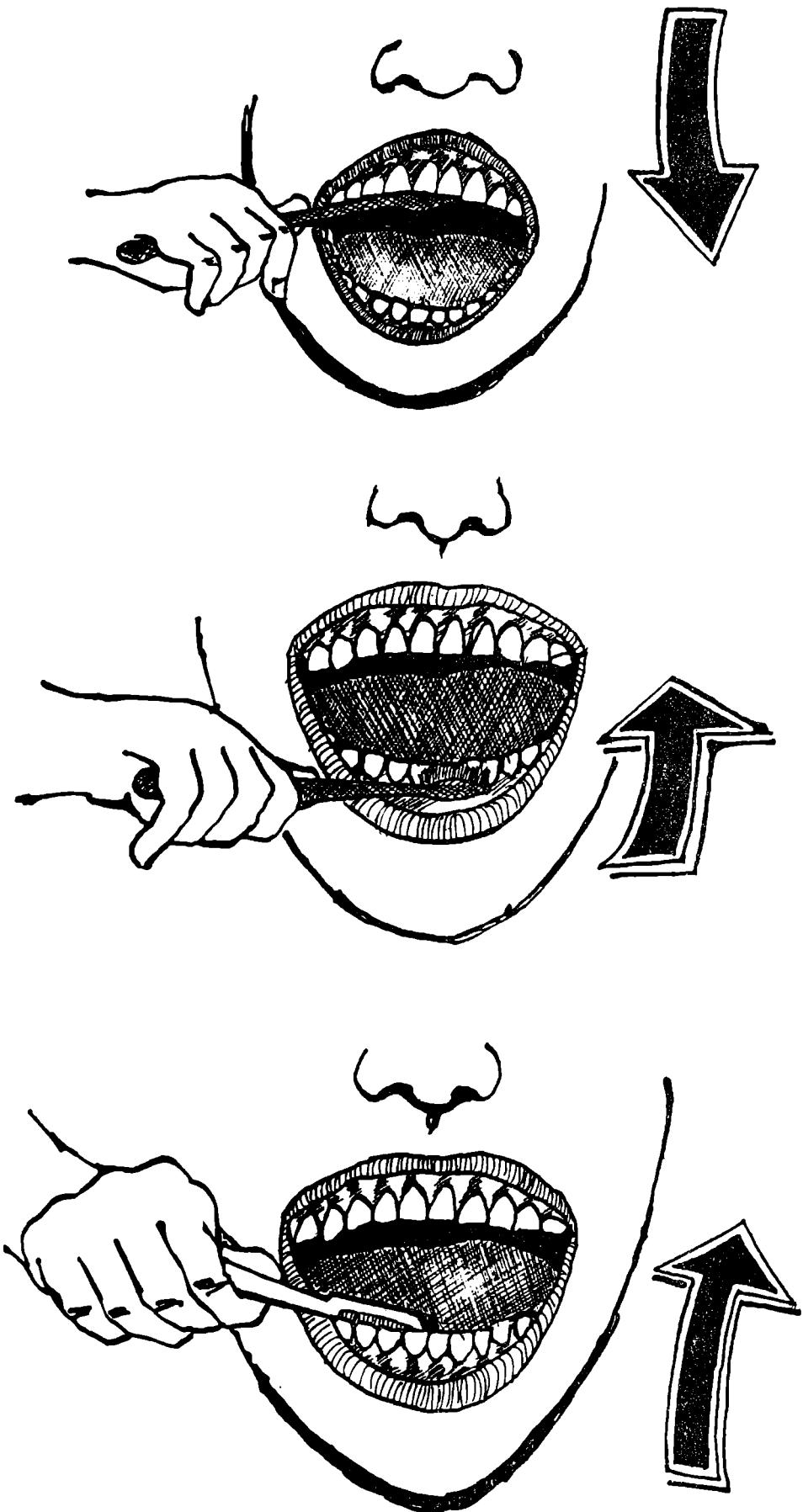
Itay, papaano po ba ang tamang paggamit ng sipilyong ibinigay ninyo sa akin?

Itay:

Sa pagsisipilyo, magsimula ka sa puno ng pang-itaaS na ngipin,

Filipino - Aralin 2

magispiliyo?

Ngayon, bakit kailangan nating
sa kanila ng tamang pagisisipiliyo.
Totoo iyán, dahil walang nagtuturo

Itay:

iyón at mas madali nágá.
kaníllang mga nágípín. Siñubukan ko
pahálang kung magispiliyo ng
Però itay, nakikita ko ang iba na

Itó:

ganooon din ang gawin mo sa ibaba.
naman ngayon. Pagkatapos ay
pang-itás mong nágípín, sa loob
mag-umpisa ka uli sa puño ng
mong nágípín. Pagkatapos,
sipiliyuhin ang harap ng pang-itás
pababa. Maramíng beses mong

Ito:

Sa aking kaalaman ay may dalawang dahilan. Ang isa ay para hindi bumaho ang bibig, at ang pangalawa ay para hindi mabulok ang mga ngipin.

Itay:

Tama ang iyong mga sagot.
Ngayon, bakit nabubulok ang mga ngipin?

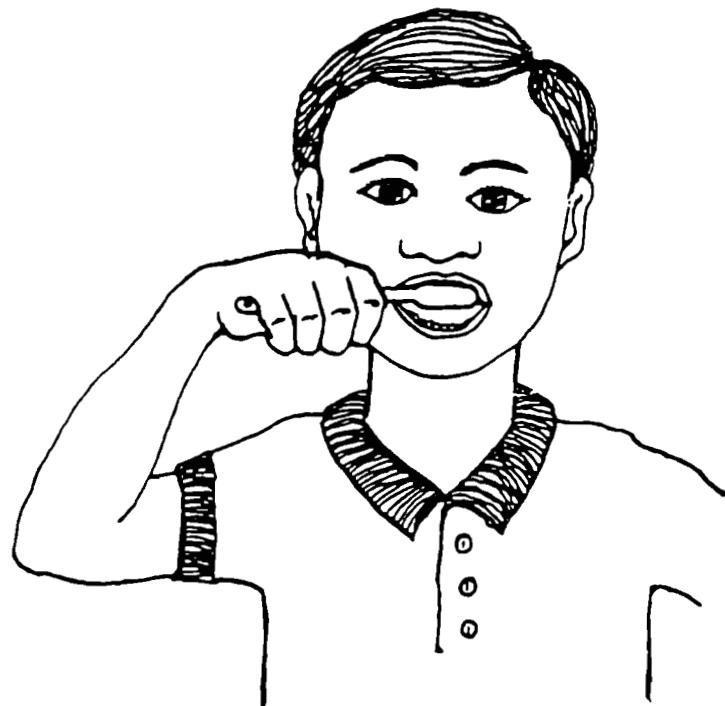
Ito:

Baka dahil sa asukal at kendi.

Itay:

Hindi lamang iyan, kundi dahil din sa mga pagkaing nasingit sa pagitan ng ating mga ngipin. Iyan ang dahilan kung bakit kailangang

pagbutihin ang pagsisipilyo para
iyong mga nakasingit sa ating mga
ngipin ay maalis.

Ito:

Ganoon po pala! At talagang hindi
pala sapat ang pagsisipilyo nang
pahalang, dahil siguradong may
maiwang pagkain sa pagitan ng
mga ngipin.

ngipin hanggang sa ating katandaan.

magagamit natin ang ating mga

kung gagawin natin ito, anak,

ito ay nagpapatibay ng ngipin.

piliin natin iyong may fluoride dahil

sirain ito. At sa pagbili ng tutpeyst,

pagitan ng ating mga ngipin para

mga mikrobyo na dumami sa

magkakaroon ng pagkakataon ang

ganito ang ating gagawin, hindi

Tama, iyan ang dapt. Dahil kung

Itay:

Siguro, pagkatasos kumain.

To:

pag-sisiplyo?

Dahil di-to, kailan ang tamang

Itay:

Mga Tanong na Dapat Sagutin:

1. Kailan dapat magsipilyo ng ngipin?
2. Bakit ito ang tamang oras ng pagsisipilyo?
3. Ano ang itinuro ng itay ni Ito tungkol sa pagsisipilyo?
4. Bakit hindi sapat ang pagsisipilyo nang pahalang?
5. Sa ating pagsisipilyo, bakit mahalagang gumamit tayo ng tutpeyst na may flouride?

Dental Health

Ito is a pupil in second grade. He has recently received a tooth brush which his father gave him, but he does not know the correct way to brush his teeth.

Ito:

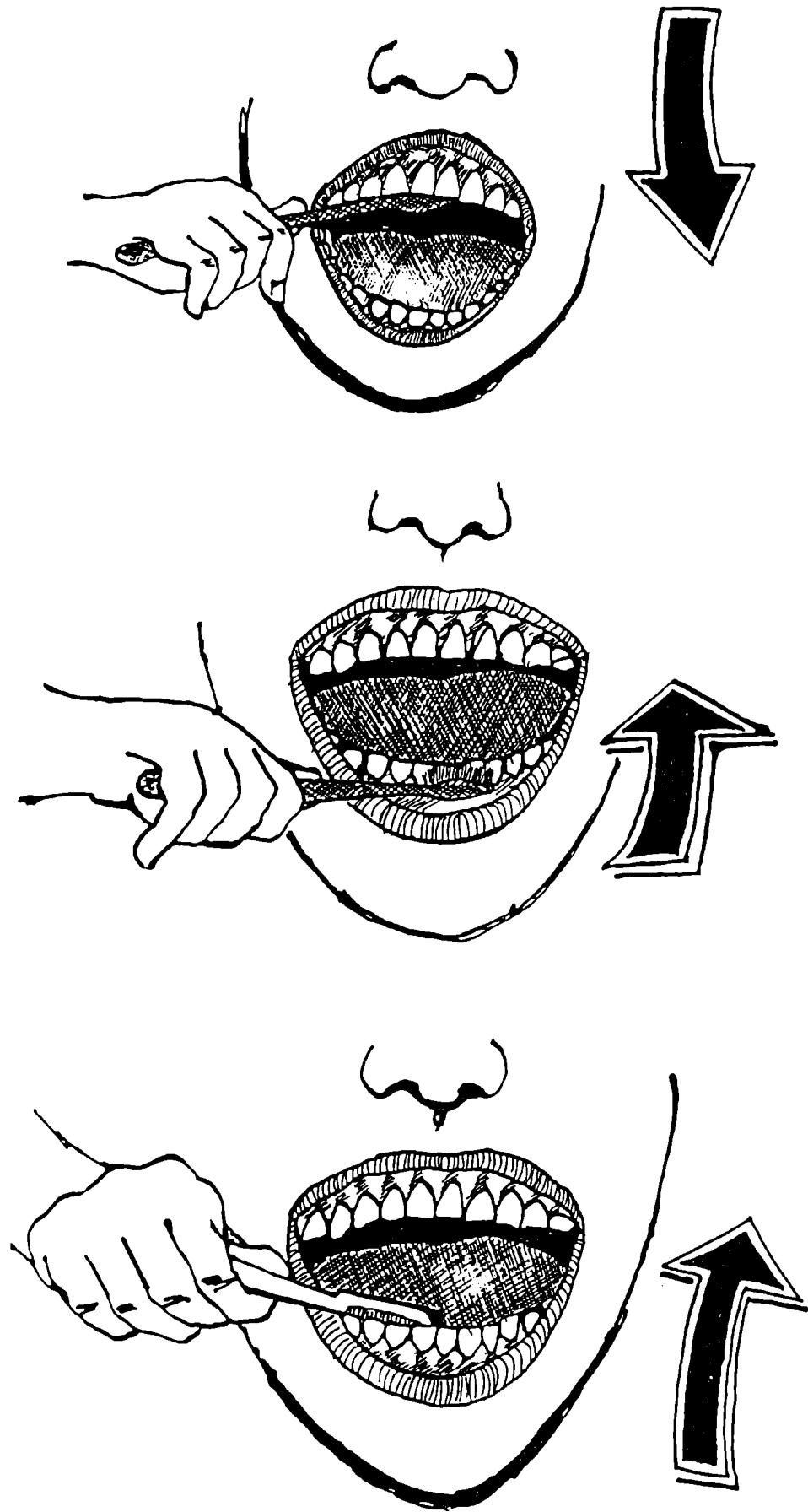
Father, what is the correct way for me to use this tooth brush you gave me?

Father:

When you brush your teeth, begin at the base of the upper teeth, then

English - Lesson 2

English - Lesson 2

brush downwards. Do that many times on the outside surface of all the upper teeth. When that is finished, begin again at the base of the insides of the upper teeth.

When that is finished, do that also to the lower teeth.

Ito:

But father, I saw others brushing their teeth and they brush their teeth horizontally. I tried that and it's easy.

Father:

That's true, because no one taught them the correct way to brush their teeth. Now, what is the reason we brush our teeth?

Ito:

My understanding is that there are two reasons. One is, so that my mouth will not be smelly. And the other is, so that my teeth will not decay.

Father:

Your answers are correct. Now, what is the reason teeth decay?

Ito:

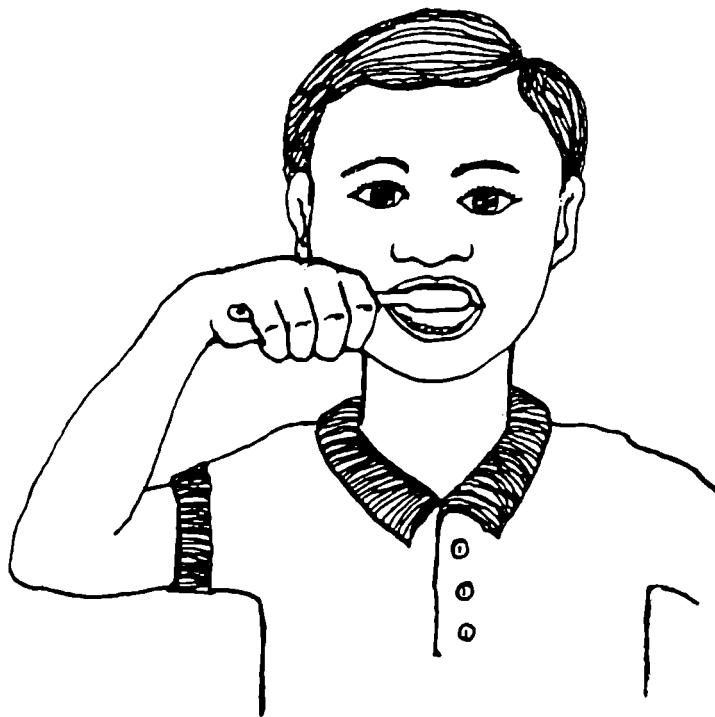
Maybe because of sugar and candy.

Father:

Not only that, but also because of all the food which becomes stuck in between our teeth. That is the reason that we must be careful in brushing our teeth, so that all the

English - Lesson 2

food stuck in between the teeth is removed.

Ito:

Is that so! And so it is really not sufficient to brush my teeth horizontally, because there will definitely be food left behind stuck in between the teeth if we do that.

Father:

Since that is so, what is the correct time to brush your teeth?

Ito:

Maybe after eating.

Father:

Yes, that's correct. And so if we do that, the bacteria will have no opportunity to multiply in between our teeth to decay them. And if we buy toothpaste, let's choose the one which has what is called fluoride, because that also makes teeth hard. If that's what we do, my child, we will have the use of our teeth right on until our old age.

Questions to be Answered:

1. What is the correct time to brush the teeth?
2. Why is that the correct time to brush them?
3. How did Ito's father teach him to brush his teeth?
4. Why is it insufficient to brush our teeth horizontally?
5. What is the value of our using fluoride toothpaste when we brush our teeth?

Nan Kawatwatan nan Wat, Pinag-illeng ya Pinagseyep

Kasapolan nan kawatwatan nan awak
isnan winakas ta komekedse ya
fomifikas nan awak. Masapol ay
omiblay ya maseyep tako ay osto
kakwasan nan chono paymo ay-ayam.

Tot-oyan nan Enliwid:

Wad-ay nan esa'y
ong-onga ay si Ben ay
tomotokcho isnan poon
nan kaew. Nafikhot ya
somasanga nan nay ay
ong-onga. Omali nan
ib-ana ay si Jose ay
mangayag ken siya.

Bontoc Igorot - Maikatlo ay Leksiyon

Jose:

Ben, ali ka man ta en-ay-ayam tako.

Ben:

Da! Adi ak man mabfalin ay
makiay-ayam ken chakayo.

Jose:

Ay? Ngag kan nan khotokna?

Ben:

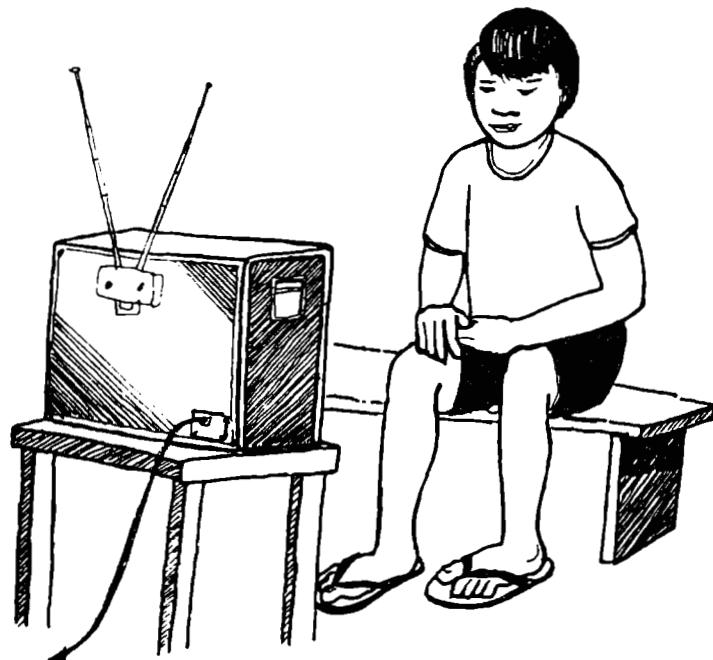
Enkokoyyot ak ya makases-eyep ak
tay nalachaw ak ay naseyep id
kofab.

Jose:

Ay ngag nan inangnem id kofab ta?

Ben:

Nenfoya ak si betamaks id kofab
engkhana'y alas onsi.

Jose:

Da! Amfoyakas pet si cha ka
mafikhot ya cha omopsat nan
kamesmo.

Ben:

Ya ngag kay et nan angnek?

Jose:

Ton-ochem nan ang-angnek isnan
winakas tatno khomawis nan
awakmo.

Bontoc Igorot - Maikatlo ay Leksiyon

1. Enchono ak ya en-ay-ayam ak isnan
winakas.
2. Mangan ak sinan frotas ya nateng
isnan winakas.
3. Mo nablay ak, omilleng ak paymo
enfasa ak is liblo.
4. Ominom ak is ad-adcha'y nadchalos
ay chanom.
5. Masapa ak ay maseyep isnan
minaschem.

Ben:

Wen, ippengko ed ay sa
mangang-angnen isnan am-in ay
infakham.

Jose:

Khawis! At khomawis ya fomikas
kasin nan awakmo mo angnem
am-in chana.

En-ayam Enchono Ak

Ayog: Kasal

1. En-ayam enhono ak.

Winakas ay mangan ak
is frotas ya nan nateng
inakhew ya minaschem.

Koro: Siya chana nan ang-angnek
ta fomikas nan awak.

Ya ta komekedse ak
awakko paingsaek.

2. Chanom angsan inomek.

Et siya chi mo mablay ak
masapa'y maseyep ak.
Winakas omiblay ak.

Nan Kawatwatan Nan Owat, Panag-illeng ya Panagseyep

Kasapolan nan panagwatwat sinan
awak isnan inagew ta siya'y tomangnin
ya bomikas nan awak. Masapol ay
omilleng ya maseyep tako ay osto
kalpasan di obla wenco ay-ayam.

Mentot-oyaan di Men-gagayam:

Wada nan esa'y
engnga ay si Ben ay
tomotokdo isnan silok
di kaiw. Nabigot ya
somasadot nan nay
engnga. Omali nan
kib-ana ay si Jose ay
mangayag ken siya.

Jose:

Ben, ay ka kad ta men-gagayam
tako.

Ben:

Ine! Adi ak mabalina'y
makigagayam ken dakayo.

Jose:

Aped pay? Sino od di menbegew?

Ben:

Menkokoyyot ak ya makases-eyep
ak tay naladaw ak ay naseyep ed
nasdem.

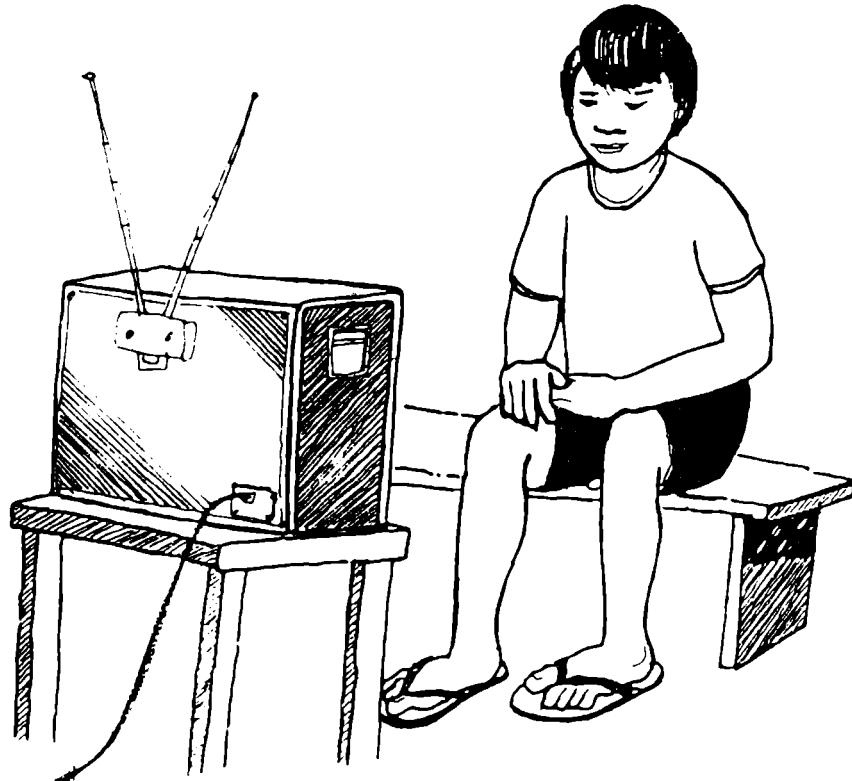
Jose:

Sino nan sinapsapom ed nasdem et?

Ben:

Nenboya ak si betamaks enggana
isnan alas onsi.

Sinabangan - Maikatlo ay Leksiyon

Jose:

Ine! Ambowayan si da ka mabigot
ya da omopsat nan angasmo.

Ben:

Sino pay ngalod nan ikkak?

Jose:

Solotem nan ik-ikkak isnan inagew
ta siya'y tomangnin nan awakmo.

1. Men-obra ak ya men-ay-ayam ak
isnan inagew.
2. Mangan ak isnan frotas ya nateng
isnan inagew.
3. No nabbay ak, omilleng ak wenco
menbasa ak isnan liblo.
4. Ominom ak is ad-ado ay nadalos ay
danom.
5. Masapa ak ay maseyep isnan
minasdem.

Ben:

Wen, padasek kad ay mangik-ikkan
isnan ngam-in ay inbagam.

Jose:

Gawis sa! Sa tomangnin ya
bomikas kisin nan awakmo no
ikkam ngam-in dana.

Ehersisyo, Pahinga at Pagtulog

Ang pag-eehersisyo araw-araw ay kailangan para maging malusog at malakas ang ating katawan. Kailangang magpahinga rin tayo at matulog pagkatapos magtrabaho o maglaro.

Pag-uusap ng magkaibigan:

May isang bata na ang pangalan ay Ben na nakaupo sa ilalim ng punong kahoy. Ang batang ito ay payat at malungkot. Dumating ang kanyang kaibigang si Jose para tawagin siya.

Jose:

Ben, halika, maglaro tayo.

Ben:

Hindi ako makapaglalaro.

Jose:

Bakit? Ano'ng dahilan?

Ben:

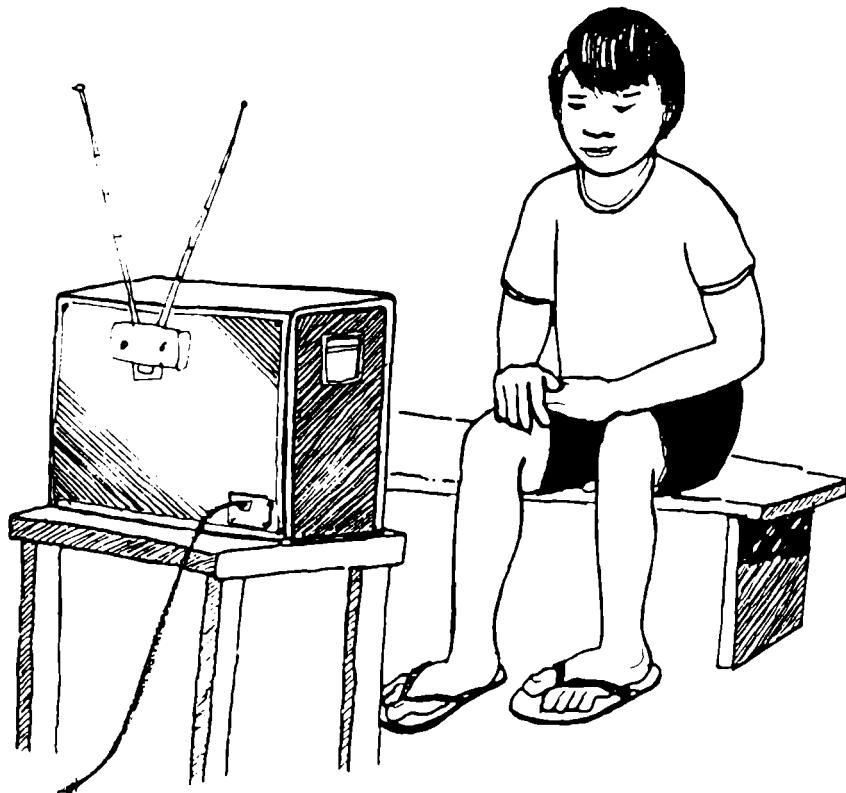
Nanghihina ako at inaantok dahil
gabi na akong natulog kagabi.

Jose:

Ano ba'ng ginawa mo kagabi?

Ben:

Nanood ako ng Betamax hanggang
alas onse ng gabi.

Jose:

Kaya ka pala pumapayat at
namumutla.

Ben:

Ano ba ang dapat kong gawin?

Jose:

Gayahin mo ang ginagawa ko
araw-araw para gumaling ka.

1. Nagtatrabaho ako at naglalaro
araw-araw.
2. Kumakain ako ng prutas at gulay
araw-araw.
3. Kapag ako'y pagod, nagpapahinga
ako o kaya ay nagbabasa ng aklat.
4. Umiinom ako ng maraming tubig na
malinis.
5. Natutulog ako nang maaga gabi-gabi.

Ben:

Sige, susubukin kong gawing lahat
ang mga sinabi mo sa akin.

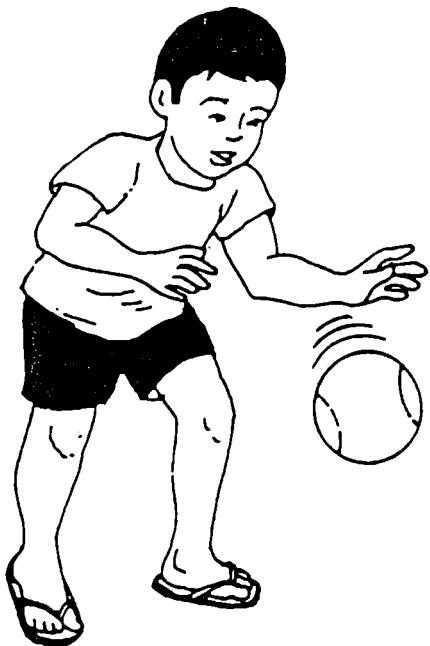
Jose:

Mabuti! Gagaling ka at lalakas uli
ang iyong katawan kapag ginawa
mong lahat ang mga ito.

Exercise, Rest and Sleep

Exercise is necessary every day so that the body will become healthy and strong. We must rest and sleep well after working or playing.

Discussion of Friends:

There is a child named Ben who is sitting at the base of a tree. This child is thin and sad. His friend Jose comes to call him.

Jose:

Ben, come and let's play.

Ben:

Oh! I can't play with you.

Jose:

Why? What's the reason?

Ben:

I am weak and I am very sleepy
because I was late going to sleep
last night.

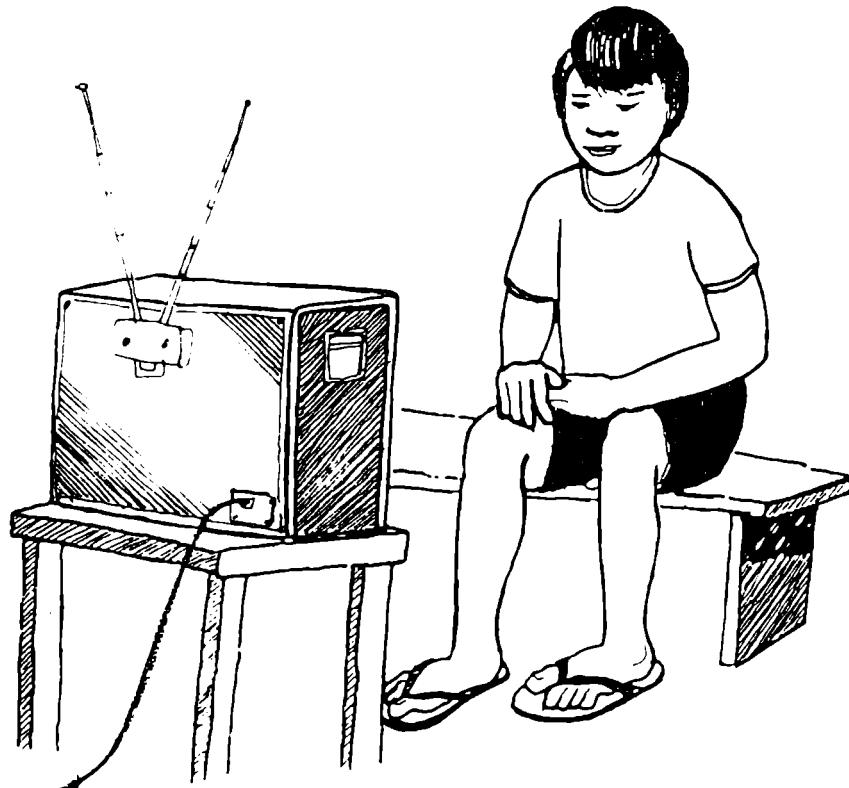
Jose:

What did you do last night?

Ben:

I watched Betamax last night until
eleven o'clock.

English - Lesson 3

Jose:

Oh! No wonder that you are
getting weak and your face is
becoming pale.

Ben:

What should I do?

Jose:

Imitate what I do every day so that
your body will become well.

1. I work and play every day.
2. I eat fruit and vegetables every day.
3. When I am tired, I rest or I read a book.
4. I drink lots of clean water.
5. I go to sleep early every night.

Ben:

Yes, I will try to do all that you have told me to do.

Jose:

That's good! Your body will become well and strong again if you do all these things.

Nan Mangiyad-iyan ya Mangipap-aan sinan Sakit

Siya na si Lita. Namoteg isonga kad-in en-agkhisi. Sosososomkheng siya is afongcha. Mo en-agkhisi, opopena nan topekna ta adi maalisan nan tapina ay takho. En-emes sinan enpoos ay chanom, sa et kannay en maseyep.

Angnena nan pamosposan tatno pomopoos nan awakna. Ominom siya is ad-acha ay nadchilos ay chanom ya

mangan sinan frotas paymo ominom
sinan chanomna. Enpafachang siya
isnan choktor mo omam-améd nan
sakitna.

Ngag kayet nan masapol ay maangnen
ta ad-i koma maiyalis nan panatengna?

1. Masapol ay es-esang nan
manokkhong ken siya ta adi maalisan
nan tap-in nan pangafongna.
2. Masapol ay adi enchepa nan
entokkhong ya nan masakit isnan
maseypancha.
3. Masapol ay malab-an kannay nan
am-in ay nalokhit ay fachona ya
machalosan ay osto nan kowarto ay
nentey-ana.

Naay si Ben. Entaltalangkaso siya.
Sikhab ay machiyat nan matana isonga
en inayakhan inana nan choktor.
Kinwanin nan choktor en, "Masapol ay
aywanam ay khawis nan anakmo tay
nalaka ay makaalis nan nay sakit ay
talangkaso. Maid silfin nan akhas mo
talangkaso yangkhay nan sakit, ngem
mo entalangkaso ta sa et wad-ay kayet
nan tap-in a y sakitta, siya chi nan
manapolan isnan akhas."

Idwanin, itotokkong et inana siya ya nonongnongena. Winakas ay ninasnasan siya isnan lopot ay naitab-en isnan mammatong ay chanom. Inchowana akhes nan osto ay akhasna ya pinakana siya isnan osto ay enpafikas ay makakan. Pinainomna siya is ad-acha ya nadchalos ay chanom ya pinakana isnan frotas paymo ya pinainomna isnan pespesna.

Kakwasan nan tolo paymo epat ay akhew ay nanotokkhongan inana ken siya, ya ket chadlo khinmawis si Ben. Finmangon siya sa na't kanan, "Ina, khawis et nan liknak. Maid et pochotko."

Salodsod ay Masongfatan:

1. Ngag nan inangnen Lita ta ad-i
maiyalis nan panatengna?

2. Ngag kay nan inangnen inan Ben esa
pay chadlo nakaan nan talangkason
nan anakna?

3. Ngag kayet nan nateketeken ay sakit
ay makaalis?

4. Ngag akhes nan maangnen tatno adi
maiwalas nan naycha ay sakit?

Nan Panateng

Ayog: Nabanglo

1. Chachama'y panatengko.

Kad-in ay en-okhat ak.

Mo timpon nan okhatko
nan topekko opopek.

Koro: Tay adik pay laylaychen

ay en-alis si teken
nan nay ay panatengko
isnan tap-in si takho
ta maid maalisan
omfeg ak ay maesang.

2. Ominom ak is angsan

ta siya'y ek khomawisan.
Nan frotas khes ek mangan
tay siya nan fomikasan.

3. Masapa nan maseypak

tatno komekedse ak.
Mo apchas khinmawis ak
am-in fachok et lab-ak.

Nan Mangiyad-ian ya Mangipap-aan sinan Sakit

Siya si Lita na. Menpanateng isonga
kanayon ay men-ak-akdes. Mentetetee
siya is baeyda. No men-akdes, opopena
nan topekna ta siya'y adi maalisan nan
odom ay ipogaw. Men-ames si
menpoos ay danom, dan et maseyep
ay dagos. Ikkana nan pamosposan ta
siya'y pomopoos nan awakna. Ominom
siya si ad-ado ay nadilos ay danom ya

mangan sinan frotas wенно ominom
sinan pespesna. Menpabadang siya
isnan doctor no omam-amed nan
sakitna.

Sino pay di masapol ay maikkan ta ad-i
koma maiyalis nan panatengna?

1. Masapol ay es-esa di menbantay ken
siya ta siya'y adi maalisan nan odom
di pamilyana.
2. Masapol ay adi mendadaag nan
menbantay ya nan masakit sinan
maseypanda.
3. Masapol ay malabaan ay dagos nan
ngam-in ay nalogit ay badona ya
madalosan ay osto nan kowarto ay
nenteana.

Sinabangan - Maikap-at ay Leksiyon

Naay si Ben. Mentaltalangkaso siya.

Naligat ay madiyat nan matana isonga
inayagan inana nan doctor. Kinwanin
nan doctor en, "Masapol ay aywanam
ay osto nan anakmo tay nalaka ay
makaalis nan nay sakit ay talangkaso.
Maid silbin di agas no talangkaso et
anggey di sakit, ngem no entalangkaso
ta ya wada pay di odom di sakitta, siya
di nan menkasapolan sinan agas."

Edwani, babantayan inana ya
nonongnongena siya. Inagew ay
ninasnasana siya isnan lopot ay
naitab-en isnan menpoos ay danom.
Indawatna abes nan osto ay agasna ya
pinakana siya isnan osto ay
mangipabikas ay makmakan.
Pinainomna siya is ad-ado ya nadalos
ay danom ya pinakana isnan frotas
wenno pinainomna isnan pespesna.

Kalpasan di tolo wenco epat ay agew
ay namanbantayan inana ken siya, dan
et dadlo ginmawis si Ben. Binmangon
siya sa na et kanan, "Ina, gawis et
dadlo nan liknak. Maid et podotko."

Salodsod ay Masongbatan:

- 1. Sino nan inikkan Lita ta siya'y adi maiyalis nan panatengna?**

- 2. Sino nan inikkan inan Ben esa pay dadlo nakaan nan talangkaso di anakna?**

- 3. Sino kayet di kateketeken ay sakit ay makaalis?**

- 4. Sino abes nan maikkan ta siya'y adi maiwalas nan nayda ay sakit?**

Pag-iingat at Paghadlang sa mga Sakit

Ito si Lita. May sipon siya at palaging naghahatsing. Kadalasan siyang nasa bahay nila. Kapag humahatsing siya, tinatakpan niya ang kanyang bibig para hindi mahawa ang ibang tao. Naliligo siya ng maligamgam na tubig at pagkatapos ay natutulog agad.

Gumagawa siya ng paraan para hindi siya ginawin. Umiinom siya ng maraming tubig at kumakain ng prutas

o kaya ay umiinom ng katas ng prutas.

Kapag lumala ang kanyang sakit
pumupunta siya agad sa doktor para
magpagamot.

Ano pa ang dapat gawin para hindi
mahawa ang ibang tao sa kanyang
sipon?

1. Kailangang may isa siyang
tagapag-alaga para hindi siya
makahawa sa iba pang kasambahay.
2. Ang taong mag-aalaga sa kanya ay
hindi niya dapat na katabi sa
pagtulog.
3. Ang lahat ng kanyang mga maruming
damit ay kailangang labhan kaagad
at ang kanyang kuwartong tinulugan
ay kailangang linising mabuti.

Ito si Ben. May trangkaso siya.

Nahihirapan siyang idilat ang kanyang mata kaya tumawag ng doktor ang kanyang nanay. Ang sabi ng doktor, "Kailangang alagaan mong mabuti ang iyong anak dahil mayroon siyang trangkaso at nakahahawa iyan. Kung trangkaso lang ang sakit, walang bisa ang gamot pero kapag may trangkaso tayo at may komplikasyon pa, kailangan natin ang gamot."

Ngayon, inaalagaan at binabantayan siya ng kanyang ina. Pinupunasan siya ng kanyang ina araw-araw ng labakarang binasa ng maligamgam na tubig. Binibigyan din siya ng tamang gamot at pinakakain ng masustansiyang pagkain. Pinaiinom siya ng maraming tubig at pinakakain ng maraming prutas o kaya ay pinaiinom ng katas ng prutas.

Pagkatapos ng tatlo o apat na araw na pag-aalaga ng ina, gumaling na si Ben. Tumayo siya at sinabi, "Inay, talagang magaling na ako. Wala na akong lagnat."

Mga Tanong na Dapat Sagutin:

1. Ano ang ginawa ni Lita para hindi makahawa ang kanyang sipon?

2. Ano ang ginawa ng ina ni Ben para gumaling ang sakit ng kanyang anak?

3. Ano ang iba pang uri ng sakit na nakahahawa?

4. Ano pa ang mga dapat gawin para hindi kumalat ang sakit?

The Prevention and Control of Disease

This is Lita. She has a cold and consequently she is always sneezing. She constantly stays at their house. When she sneezes, she covers her mouth so that her cold will not be transferred to other people. She bathes in warm water, then goes to bed immediately. She takes precautions so that her body will be warm. She drinks lots of clean water and eats fruit or

drinks fruit juice. If her sickness becomes worse she asks for help from the doctor.

What else must be done so that her cold will not be transferred?

1. She must have only one person to care for her so that other members of her family will not become infected.
2. The one caring for a sick person must not sleep together with her.
3. All her dirty clothes must be washed immediately and the room in which she was staying should be cleaned well.

English - Lesson 4

This is Ben. He has influenza. He had difficulty in opening his eyes so his mother went to call the doctor. The doctor said, "You must care well for your child because this influenza sickness is easily transferred to others. If our only sickness is influenza, medicine is useless, but if we have influenza and then some other sickness on top of it, that is when medicine is necessary."

Now his mother stays with him and cares for him. His mother wipes him every day with a cloth which has been dipped in warm water. She also gives him the correct medicine and feeds him with the right kind of energy-giving food. She makes him drink lots of clean water and feeds him fruit or gives him fruit juice to drink.

After three or four days of his mother caring for him Ben really became well. He got up and then said, "Mother, I feel well already. I have no more fever."

Questions to be Answered:

1. What did Lita do so that her cold would not be transferred to others?

2. What did Ben's mother do so that her child's influenza would be removed?

3. What other kinds of sickness are there that are contagious?

4. What else can be done so that these sicknesses will not spread?

Pinag-achal isnan Khawis ay Kanen ya nan Am-in ay Makmakan

Tot-oyan nan Iskwila ya nan

Mistolo/Mistala:

Mistolo/Mistala:

Chengngenyo ay iskwila. Wad-ay

man nan salodsochek ken chakayo.

En tako man masapol ay mangan

ay?

Iskwila:

Masapol ay mangan tako ta

matakho tako.

Mistolo/Mistala:

Ngag nan makakan ay kanen tako

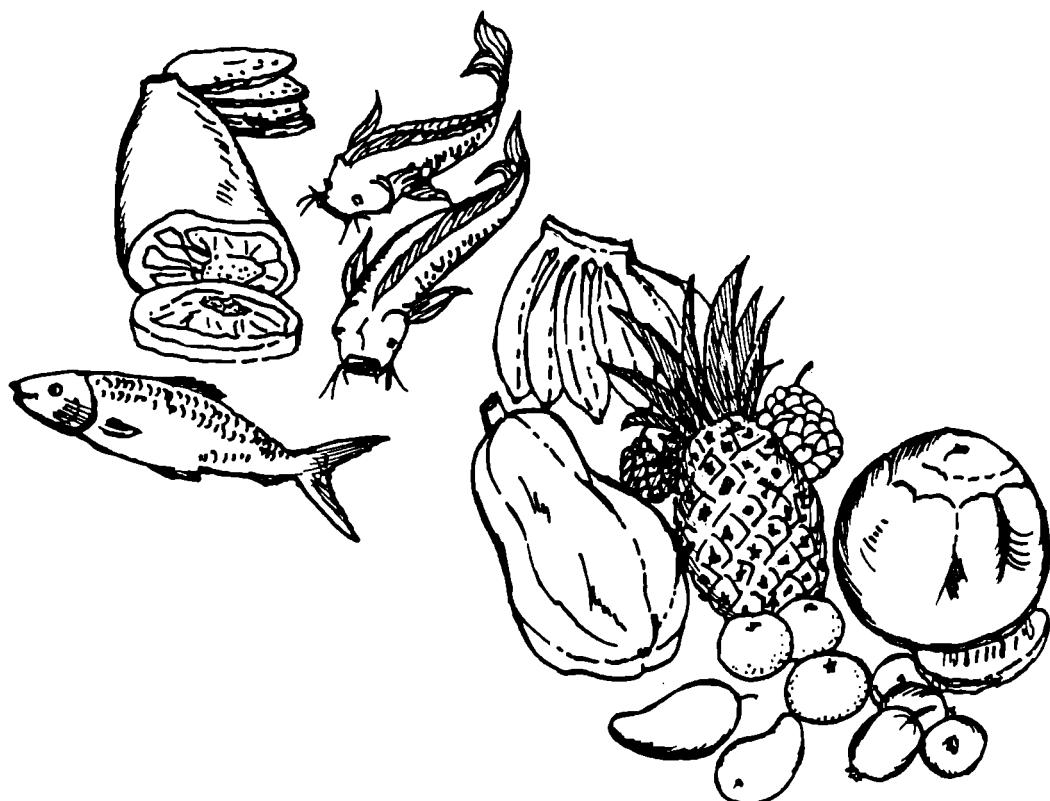
tatno komedse ya fomifikas tako?

Iskwila:

1. Masapol ay mangan tako isnan makan.

2. Masapol ay ensifo tako isnan nateng, watwat, khachiw, filis ya itlog.

3. Masapol ay mangan tako isnan lokmog.
4. Masapol ay mangan tako isnan frotas.
5. Masapol ay ominom tako isnan khatas.
6. Masapol ay ominom tako isnan nadchilos ay chanom.

Mistolo/Mistala:

Masapol ay mangan tako isnan
nateketeken ay makakan isnan
inakhew tatno fomikas ya
komekedse nan awak tako. Idwani
achalen tako nan kanta
maipangkhep sinan tolo ay ilan si
makakan ay mangipafikas ya
mangipakedse isnan awak.

Mangan ka's Omipaengngan
Ayog: Mulberry Bush

1. Mangan ka's enpaengngan,
enpaengngan, enpaengngan.
Mangan ka's enpaengngan
tatno oman-ancho ka.

2. Mangan ka's omipakneg,
omipakneg, omipakneg.
Mangan ka's omipakneg
tatno fomifikas ka.

3. Mangan ka's enpagkhawis,
enpagkhawis, enpagkhawis.
Mangan ka's enpagkhawis
isnan sana'y kopkopmo.

4. Mangan ka's enpakedse,
enpakedse, enpakedse.
Mangan ka's enpakedse
tatno komekedse ka.

Panag-adal isnan Gawis ay Ken ya nan Makmakan

Tot-oyan di Oskila ya nan

Mistolo/Mistala:

Mistolo/Mistala:

Dengngenyo ay oskila. Wada di
salodsodek ken dakayo. Apay nga
masapol ay mangan tako?

Oskila:

Masapol ay mangan tako ta siya'y
matago tako.

Mistolo/Mistala:

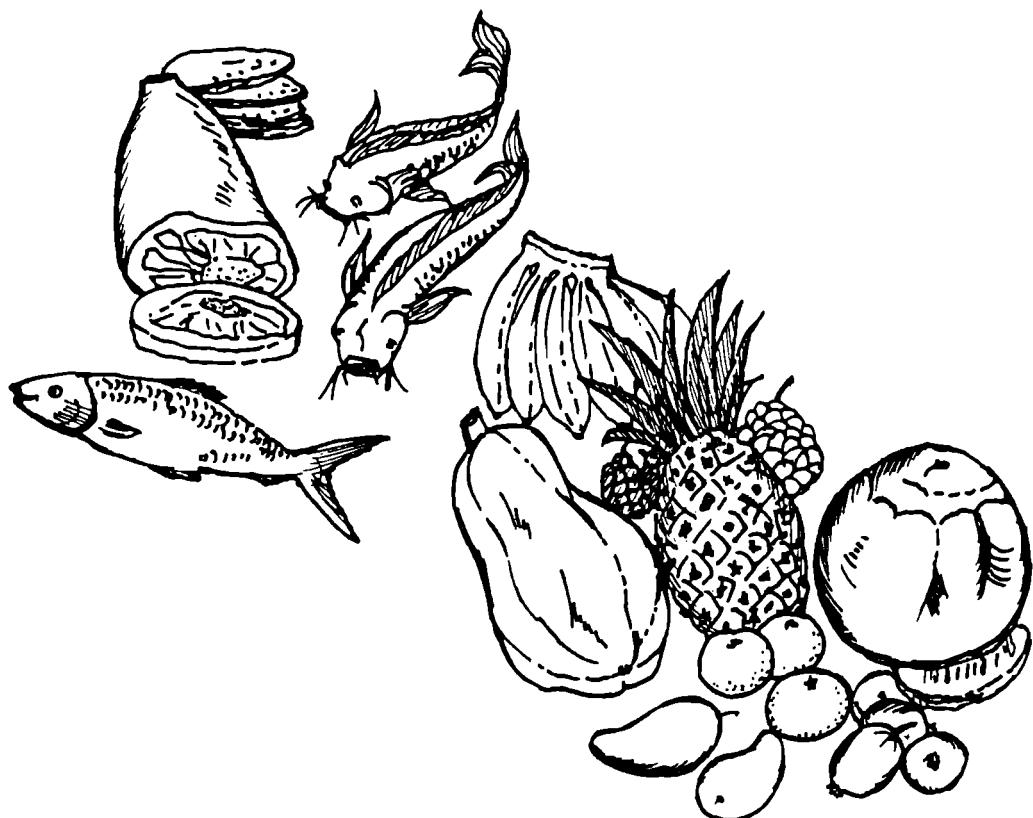
Sino nan makmakan ay ken tako ta
siya'y tomatangnin ya bomibikas
tako?

Oskila:

1. Masapol ay mangan tako isnan
inisngad.

2. Masapol ay men-ipangan tako is
nateng, karni, manges, bilis ya itlog.

3. Masapol ay mangan tako isnan lokto.
4. Masapol ay mangan tako isnan frotas.
5. Masapol ay ominom tako isnan gatas.
6. Masapol ay ominom tako isnan nadalos ay danom.

Mistolo/Mistala:

Masapol ay mangan tako isnan
kateketeken ay makmakan isnan
inagew ta siya'y bomikas ya
tomatangnin nan awak tako.

Edwani adalen tako nan kanta
maipanggep sinan tolo ay ilan di
makmakan ay mangipabikas ya
mangipatangnin isnan awak.

Masustansiyang Pagkain at Nutrisyon

Pag-uusap ng mga mag-aaral at guro:

Guro:

Mga bata makinig kayo at may itatanong ako. Bakit kailangan nating kumain?

Mag-aaral:

Kailangan nating kumain para tayo ay mabuhay.

Guro:

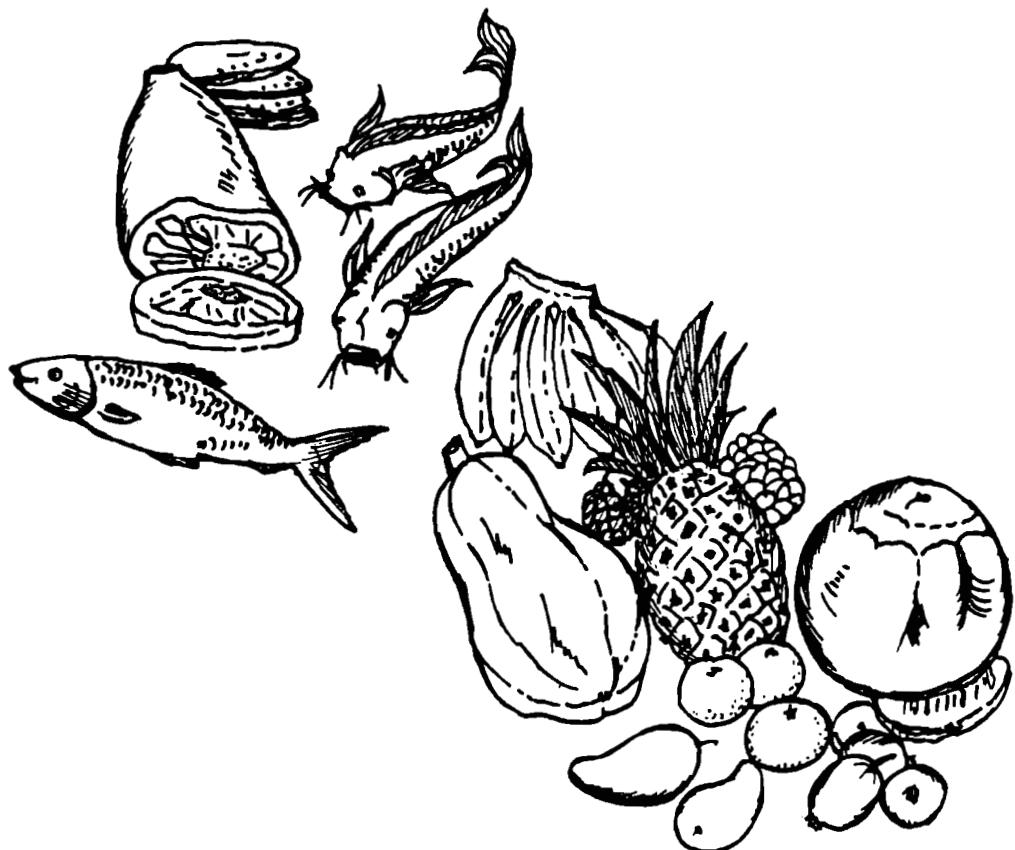
Ano ang mga pagkaing kailangan nating kainin para tayo'y lumusog at lumakas?

Mag-aaral:

1. Kailangan nating kumain ng kanin.

2. Kailangang mag-ulam tayo ng gulay,
karne, isda, daing at itlog.

3. Kailangang kumain din tayo ng lutong kamote.
4. Kailangang kumain tayo ng prutas.
5. Kailangang uminom tayo ng gatas.
6. Kailangang uminom tayo ng malinis na tubig.

Guro:

Kailangang kumain tayo ng iba't ibang uri ng pagkain araw-araw para lumakas at lumusog ang ating katawan. Ngayon, pag-aaralan natin ang kanta tungkol sa tatlong uri ng pagkain na nagpapalakas at nagpapusog sa ating katawan.

Food and Nutrition

Discussion between Pupils and their
Teacher:

Teacher:

You pupils listen. I have some
questions to ask you. Why do we
need to eat?

Pupils:

We must eat so that we will live.

Teacher:

What are the foods we eat so that
we will be healthy and strong?

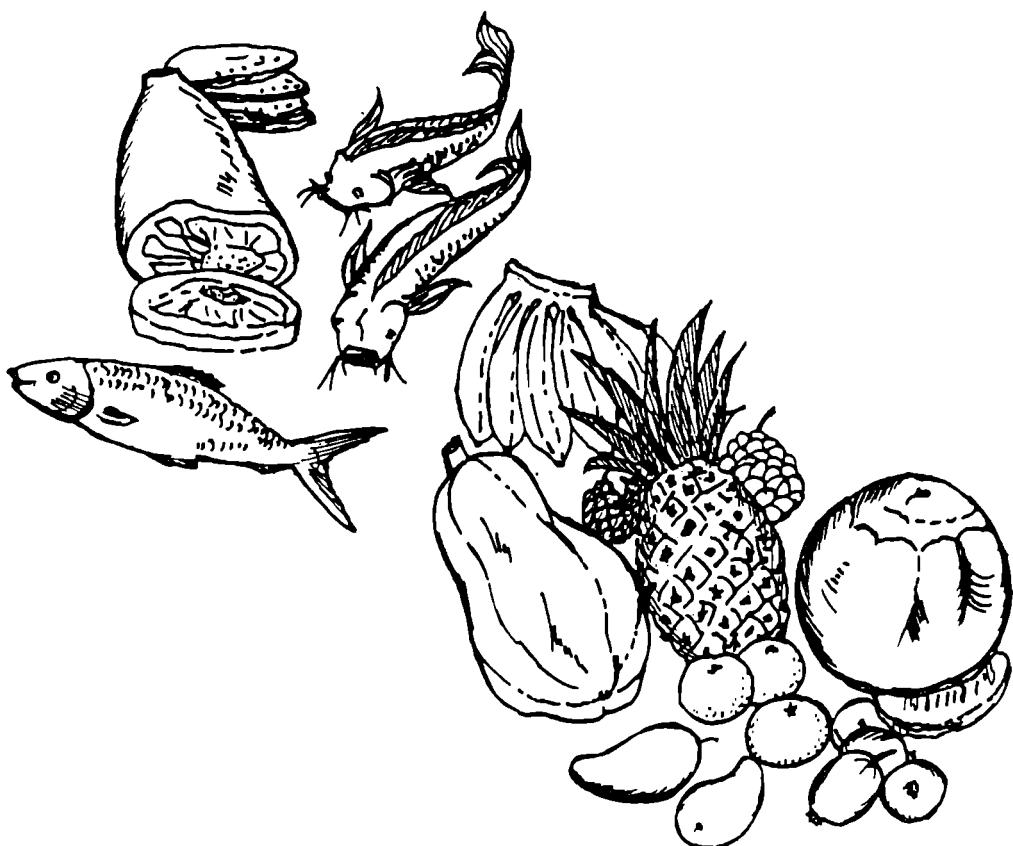
English - Lesson 5

Pupils:

1. We must eat rice.

2. We must eat vegetables, meat, fish, dried fish and eggs.

3. We must eat sweet potato.
4. We must eat fruit.
5. We must drink milk.
6. We must drink clean water.

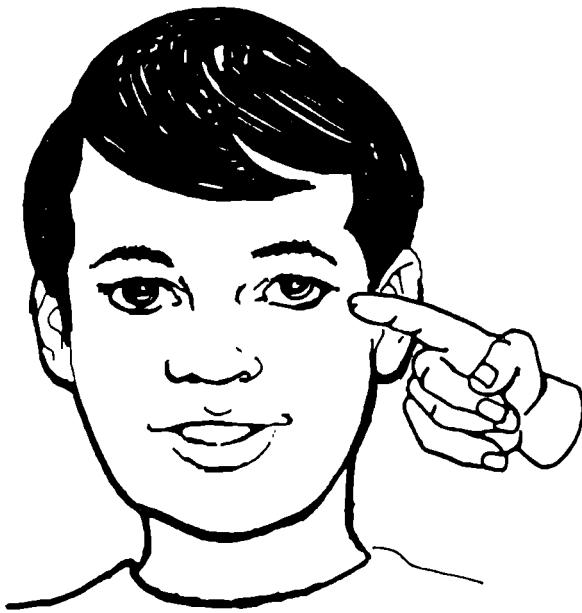
Teacher:

We must eat different kinds of food
every day so that our bodies will
become strong and healthy. Now
let us learn a song about three
kinds of food which cause the
body to become strong and healthy.

Nan Pinag-aywan isnan Mata, Koweng, Eleng, ya nan Allokhoog

Ipafoyan nan iskwila nan waschin partin
nan awak.

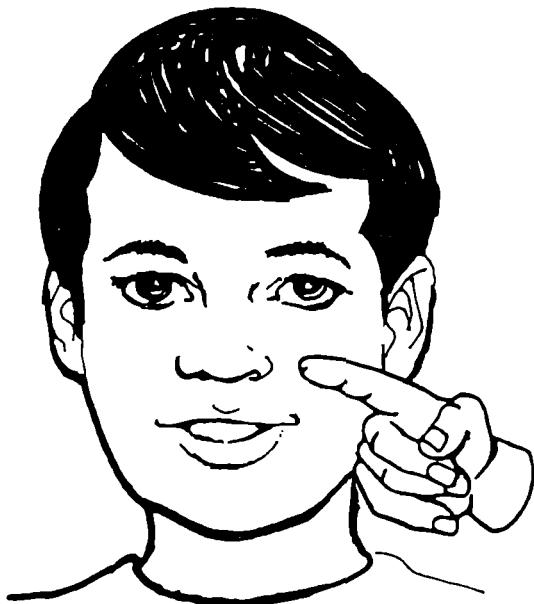
Mata:

Sak-en nan mata. Ipailak ken
chakayo nan angnenyo ay
mangaywan ken sak-en ay matayo:
Masapol ay malpo nan silaw is
kakanikhidyo mo enfasa kayo. Adi

yo iledledled nan nalokhit ay
limayo ken sak-en. Mangan kayo
isnan makmakan ay makafachang
isnan mata, ay kag sinan nal-om ay
papaya, karot, amalilyo ay tokhi,
kalob-as ya falat, tatno maikasiw ak
isnan nateketeken ay sakit si mata.

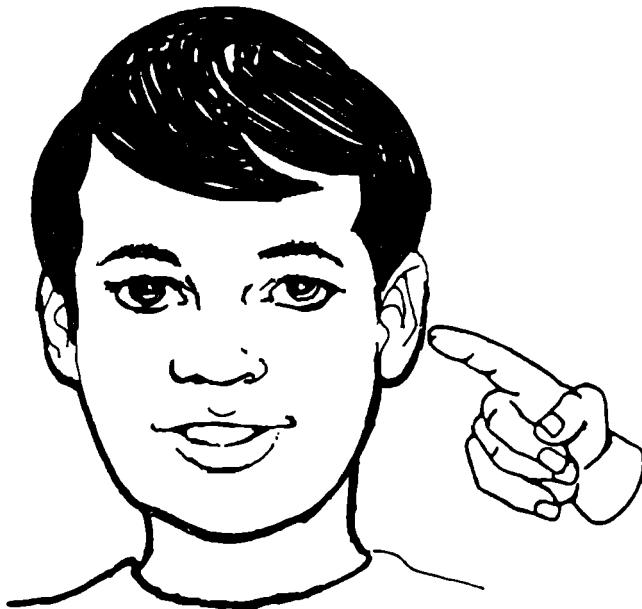
Eleng:

Sak-en nan eleng. Ipasongsongko
nan am-in ay wad-ay isnan
nenliwes ken chakayo. En-anges ak
isnan nadchilos ay manakho isnan

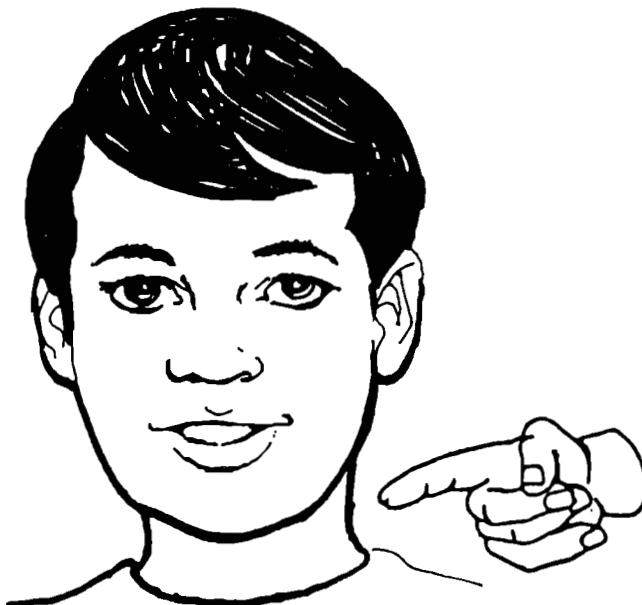
awakyo. Ad-iyo ilolot nan ngag sisa
ken sak-en, olay nan lechengyo.

Koweng:

Sak-en nan koweng. Ipadngek ken
chakayo nan am-in ay kali isnan
olay entona issa. Chalosanyo
sak-en ay khawis. Osalenyo nan
enyam-es ay mangaan isnan inmey
ay lokhit ken sak-en. Ad-iyo
os-osalen nan nasangyotan ay
ngag sisa ay manalos ken sak-en.
Mo angnenyo na et mapakawas ak.

Allokhoog:

Sak-en nan allokhoog. Fachangak chakayo ay mangokmon isnan kanenyo. Mo way tekak ken sak-en, asinanyo nan esa'y tasa ay adi chadlos en-atong ay chanom isnan esa'y kotchalita ay asin, esa kayo't enmolomog ta machalosan ak.

Am-in:

Khawis kami am-in mo aywananyo chakami ta komekeddse kami.

Piliyenyo nan Osto'y Songfat:

1. Ngag nan mangipaila ken chakayo
isnan am-in ay nenliwes ken
chakayo?

  - a. eleng
  - b. koweng
  - c. mata
  - d. allokhoog

2. Ngag nan mannge isnan kali?

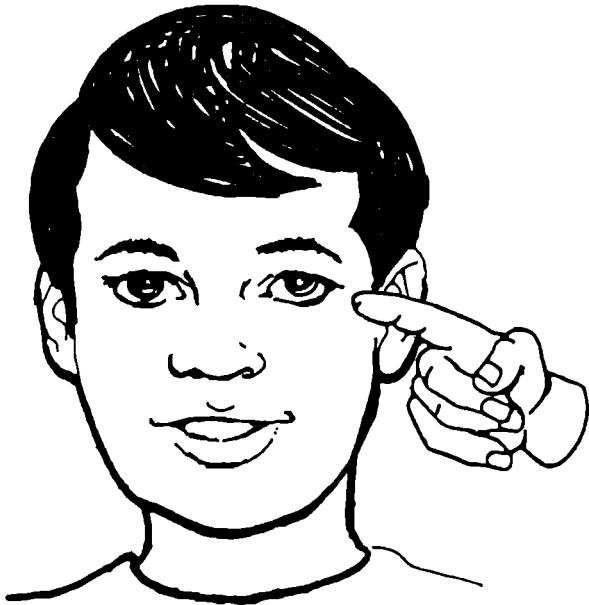
  - a. eleng
  - b. koweng
  - c. mata
  - d. allokhoog

3. Ngag nan maangnen mo aywananyo
nan kowengyo, nan elengyo, nan
matayo ya nan allokhoogyo?

  - a. Komekedse cha ya khawis cha.
  - b. Ad-icha angnen nan chonocha.
  - c. Chengngen ay khawis nan koweng
nan kankanta.

Nan Panag-aywan isnan Mata, Inga, Eng, ya nan Lakang

Ipaboyan nan oskila nan esa ken esa ay
partin di awak.

Mata:

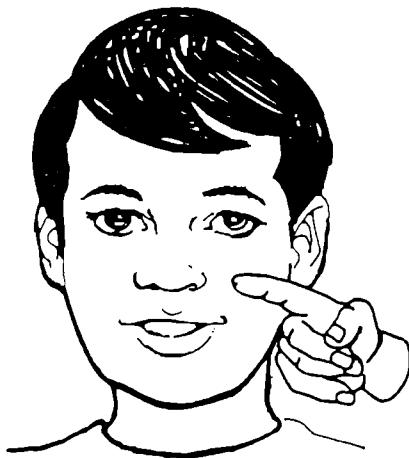

Sak-en nan mata. Ipailak ken
dakayo nan ikkanyo ay mangaywan
ken sak-en ay matayo. Masapol ay
malpo nan silaw is kanigidyo no
menbasa kayo. Adiyo igabgabagab

Sinabangan - Maikan-em ay Leksiyon

nan nalogit ay ledengyo ken
sak-en. Mangan kayo isnan
makmakan ay makabadang isnan
mata, ay keg sinan nal-om ay
papaya, karot, amalilyo ay tog,
kombasa ya bat, ta siya'y
maisalakan ak isnan kateketeken ay
sakit di mata.

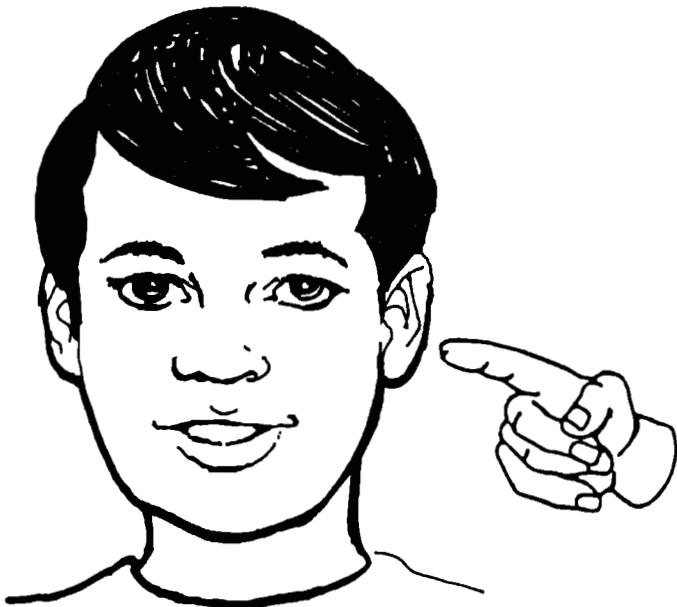
Eng:

Sak-en nan eng. Ipasongsongko
nan ngam-in nan wada isnan
ngam-in ay nenlikmot. Men-anges
ak isnan nadalos ay manago isnan

awakyo. Adiyo ilolot nan sino issa
ken sak-en, olay nan gayamotyo.

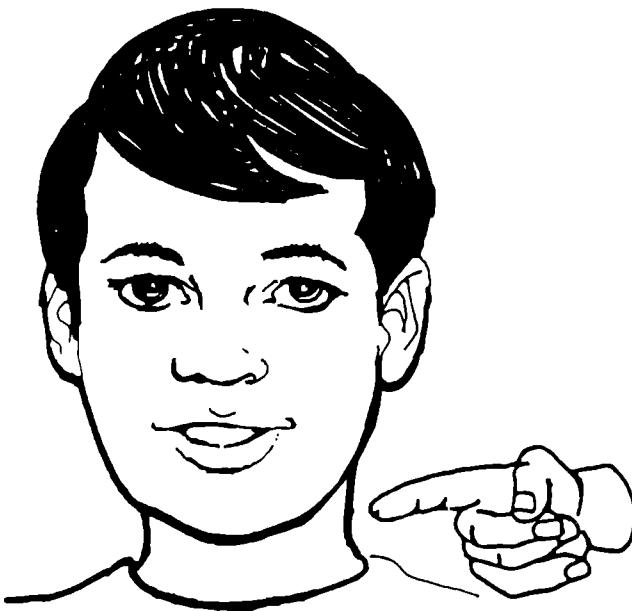
Inga:

Sak-en nan inga. Ipadngek ken
dakayo nan ngam-in ay kali isnan
olay entona issa. Dalosanyo sak-en
ay osto. Osalenyo nan menyam-es
ay mangaan isnan inmey ay logit
ken sak-en. Adiyo os-osalen nan
naag-agyokan ay sino issa ay
mendalos ken sak-en. Mo ikkanyo
na et mabakas ak.

Sinabangan - Maikan-em ay Leksiyon

Lakang:

Sak-en nan lakang. Badangak
dakayo ay mangokmon isnan
kenyo. Mo way tekak ken sak-en,
asinanyo nan esa'y tasa ay adi
palalo ay napodot ay danom isnan
esa'y kotchalita ay asin, esa kayo't
menmolomog ta siya'y madalosan
ak.

Am-in:

Gawis kami am-in no aywananyo
dakami ta siya'y tomatangnin kami.

Piliyənyo nan Osto'y Songbat:

**1. Sino nan mangipaila ken dakayo
isnan ngam-in ay likmotyp?**

- a. eng
- b. inga
- c. mata
- d. lakang

2. Sino nan mannge isnan kali?

- a. eng
- b. inga
- c. mata
- d. lakang

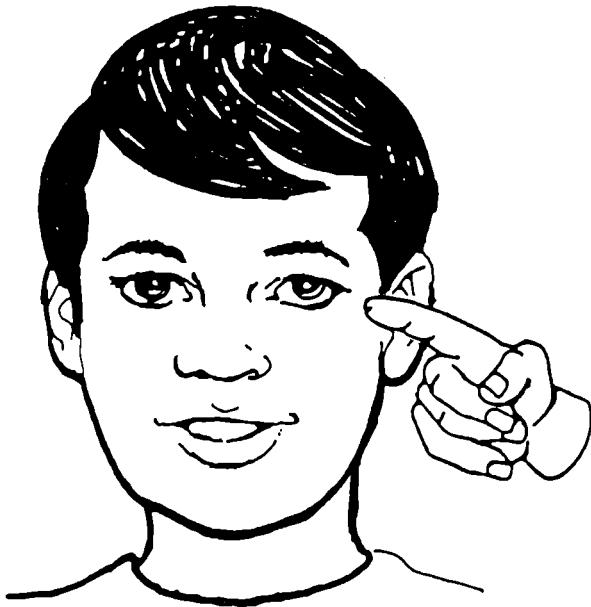
**3. Sino nan maikkan no aywananyo nan
ingayo, nan engyo, nan matayo, ya
nan lakangyo?**

- a. Tomatangnin da ya osto da.
- b. Adida ikkan nan oblada.
- c. Dengngen ay osto nan inga nan
kankanta.

Pangangalaga sa mga Mata, Tainga, Ilong, at Lalamunan

Mga mag-aaral na magtatanghal ng
iba't ibang bahagi ng katawan.

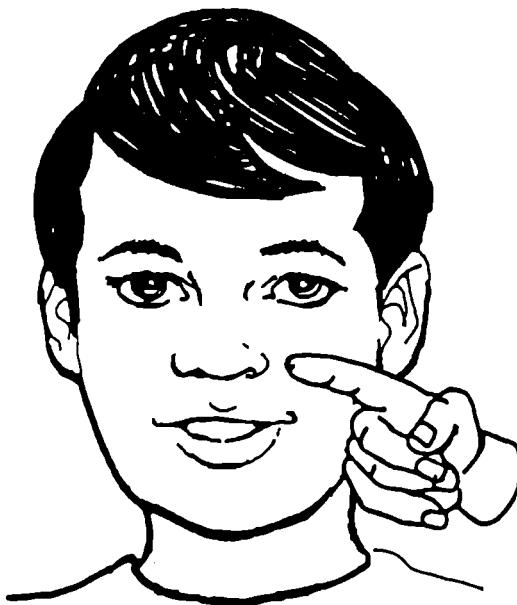
Mata:

Ako si mata. Ipakikita ko sa inyo
kung papaano pangangalagaan ang
inyong mga mata. Kapag
nagbabasa kayo, kailangang sa
kaliwang bahagi nang gagaling ang
liwanag. Huwag ninyo akong

kukuskusin ng inyong maruming
kamay. Kumain kayo ng mga
pagkain na nakatutulong sa mata
gaya ng hinog na papaya, karot,
dilaw na kamote, kalabasa at
saging, para ako ay
mapangalagaan laban sa iba't
ibang uri ng sakit.

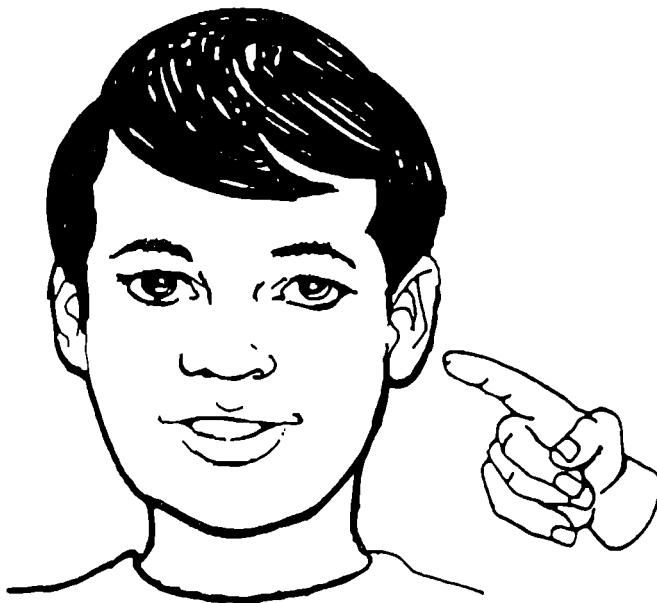
Ilong:

Ako si ilong. Naipaaamoy ko sa
inyo ang lahat ng nasa paligid
ninyo. Nilalanghap ko ang sariwang

hangin na siyang nagbibigay-buhay
sa inyong katawan. Huwag ninyo
akong susundutin ng kahit na ano,
kahit ng inyong daliri.

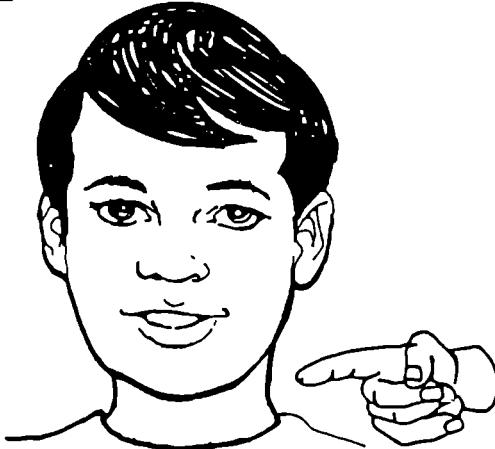
Tainga:

Ako si tainga. Ipinaririnig ko ang
lahat ng tinig mula sa kahit saan.
Linisin ninyo akong mabuti.
Gumamit kayo ng malambot na
pang-alis sa duming pumapasok sa
akin. Huwag kayong gagamit ng

matulis na bagay. Kapag ginawa
ninyo ito ay magkakasakit ako.

Lalamunan:

Ako si lalamunan. Tinutulungan ko
kayo sa paglulon ng inyong
pagkain. Kung may uhog sa akin,
maghalo ng isang kutsaritang asin
sa isang basong maligamgam na
tubig at siya ninyong mumugin
para ako ay malinisan.

Lahat:

Lahat kami ay magiging malusog
kung aalagaan ninyong mabuti.

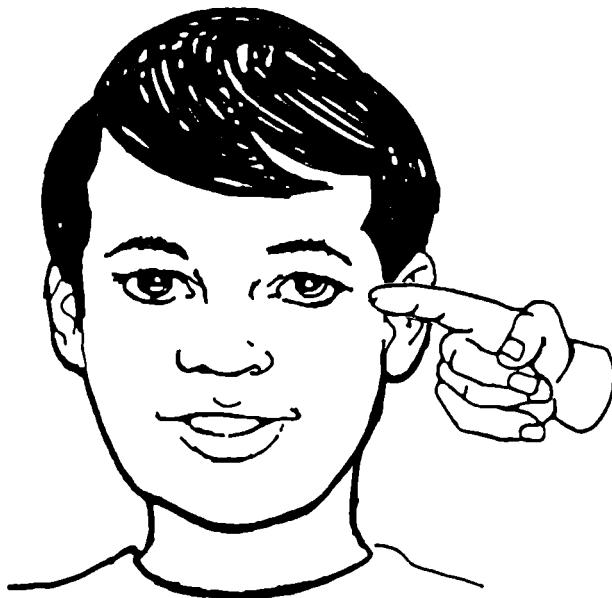
Piliin ang Tamang Sagot:

1. Ano ang nagpapakita sa inyo ng kapaligiran?
  - a. ilong
  - b. tainga
  - c. mata
  - d. lalamunan
2. Ano ang nakaririnig ng mga tinig?
  - a. ilong
  - b. tainga
  - c. mata
  - d. lalamunan
3. Ano ang mangyayari kapag iningatan ninyo ang inyong mga tainga, ilong, mga mata at lalamunan?
  - a. Magiging malusog ito at walang kapansanan.
  - b. Hindi nila magagawa ang kanilang tungkulin.
  - c. Maririnig na mabuti ng tainga ang mga awit.

Care of the Eyes, Ears, Nose and Throat

Pupils exhibit each part of the body:

Eye:

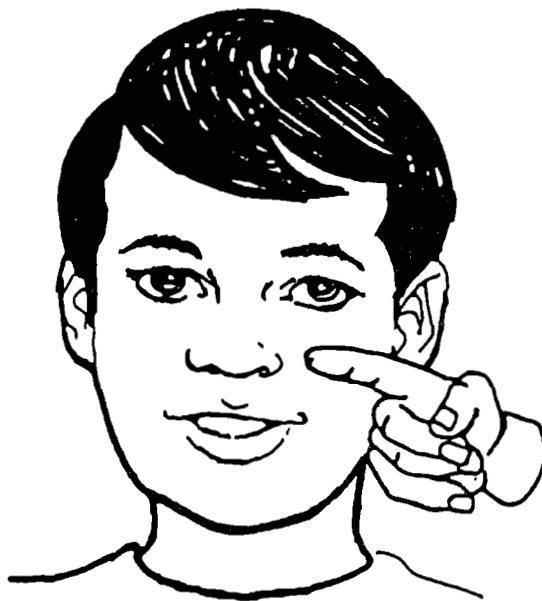

I am an eye. I will show you how
to care for me your eyes. The light
must come from the left side when
you are reading. Do not rub your

English - Lesson 6

dirty hands in me. Eat foods which are very helpful to the eyes, like ripe papaya, carrots, yellow sweet potato, squash and bananas, so that I will be protected from the different kinds of eye sicknesses.

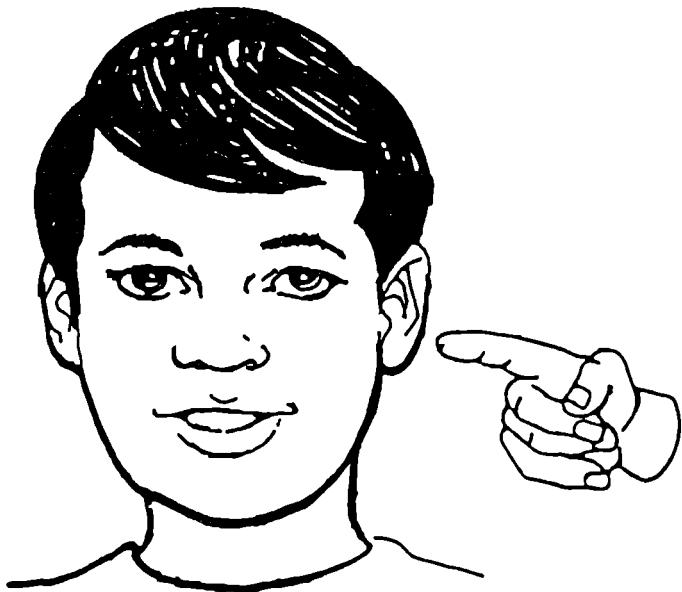
Nose:

I am a nose. I cause you to smell everything that is around you. I breath clean air which gives life to

your body. Don't poke anything
into me, even your finger.

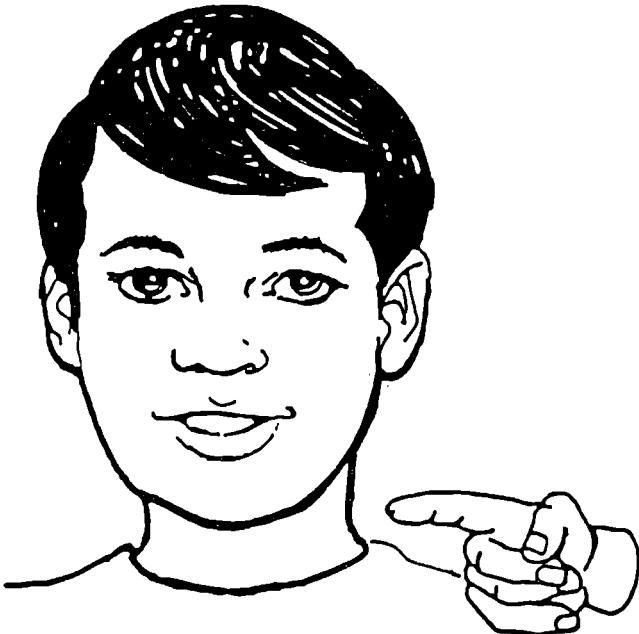
Ear:

I am an ear. I cause you to hear all
the sounds around you. Clean me
well. Use something soft to remove
the dirt which has adhered to me.
Don't ever use any kind of sharp
object to clean me. If you do this I
will be damaged.

English - Lesson 6

Throat:

I am a throat. I help you to swallow
your food. If there is phlegm in me,
mix in a glass of warm water one
teaspoon of salt, then gargle to
clean me.

All:

We will all fare well if you take care
of us so that we are healthy.

Choose the Correct Answer:

1. What shows you everything around you?

- a. nose
- b. ear
- c. eye
- d. throat

2. What hears words?

- a. nose
- b. ear
- c. eye
- d. throat

3. What will happen if you care for your ears, your noses, your eyes and your throats?

- a. They will be healthy and well.
- b. They will not do their work.
- c. The ear will hear songs well.

Kaetengan nan Semek ya nan Makikadwaan isnan Ib-a ay Takho

Nan Sinpangafong:

Siya na si ama.
Enlagfo siya is
italaona isnan
pangafongna.

Siya na si ina.
Tokkhongana,
olnosenya ya
aywanana nan
afongmi.

Siya na nan yon-ak ay lalaki.

Fachangana si ama isnan chonona is
kapayew.

Siya na nan
yon-ak ayfafai.
Fachangana si
ina isnan
chonona isnan
afong.

Sinpangafong Kami

Ayog: The More We Get Together

1. Nay kami ay sinpangafong
sinpangafong, sinpangafong.
Chakami ay sinpangafong
nalagsak kami.

Si ama, si ina
innochi, ya yon-a
menlinnayad kami am-in
ay sinpangafong.

2. Liwliwchenmi nan ib-ami
ib-ami, ib-ami.
Laylaychenmi nan ib-ami.
Khakhawisenmi.
Liwidmi patkhenmi.
Kad-in way fachangmi.
Mo way maam-amonganmi
ol-olnosenmi.

Nan Kaetengan nan Semek ya nan Makikadwaan isnan Kib-a ay Ipogaw

Nan Sinpangabong

Siya na si ama.

Menlagbo siya is
italaona isnan
pamilyana.

Siya na si ina.
Bantayana,
olnosenya ya
aywanana nan
baeymi.

Sinabangan - Maikapito ay Leksiyon

Siya na nan iyon-ak ay lalaki.

**Badangana si ama isnan oblana isnan
payew.**

**Siya na nan
iyon-ak ay babai.
Badangana si ina
isnan oblana ed
baey.**

Kahustuhan ng Damdamin at Pakikipagkapwa Tao

Ang Sambahayan:

Ito si tatay.

Nagtatrabaho siya
para may ibili ng
pangangailangan ng
kanyang pamilya.

Ito si inay. Siya
ang taong bahay,
nag-aayos at
nangangalaga ng
ating tahanan.

Ito ang nakatatanda kong kapatid na lalaki.

Tumutulong siya kay itay sa bukid.

Ito ang nakatatanda kong kapatid na babae. Tumutulong siya kay inay sa mga gawaing bahay.

Emotional and Social Growth

The Household:

This is father. He
earns a salary to
provide for his
household.

This is mother. She
watches over,
brings harmony to
and cares for our
house.

English - Lesson 7

This is my elder brother.

He helps father in the work in the rice fields.

This is my elder sister. She helps mother in her work in the house.

Kaikasiwan isnan Aksidenti ya nan Omona ay Maikkan mo wad-ay Aksidenti

Inpangon cha Eddy ken Nelly si Colas
is kapag-akhasan is kaiskwilaan tay
enchad-ala nan olona. Tinot-oyan nan
nars si Colas isnan cha na
mangakhasan ken siya.

Nars:

Ngag nan ngachanmo?

Colas:

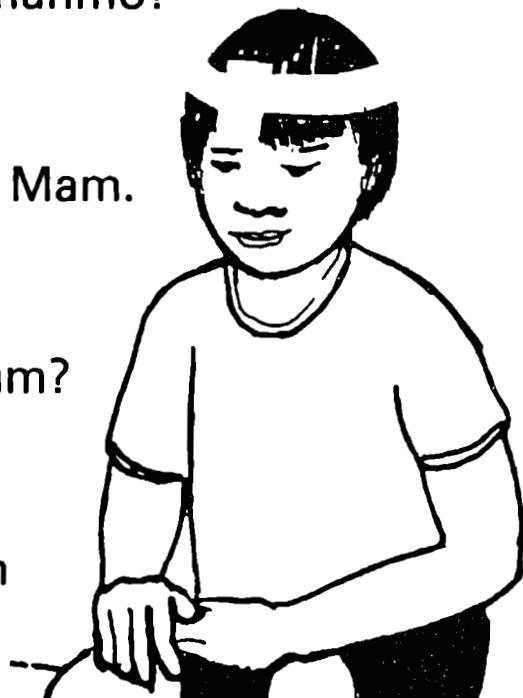
Sak-en si Colas Mam.

Nars:

Sino kay si amam?

Colas:

Si Ngodcho nan
amak.

Bontoc Igorot - Maikawalo ay Leksiyon

Nars:

Ento man nan kawadyo?

Colas:

Id tongchon nan khinnaw.

Nars:

Ngag man nan inmat ke enhad-ala
nan olom ay?

Colas:

Wad-ay nan mamaog koma sinan
aso ya ket ay sak-en nan nafaog.

Nars:

Masapol ay meymey-am, faken
yangkhay is afong mod-i ket olay
isnan entona issa. Fasaem nan nay
kalatola sam et semkesemken ya
kasin anaanakhen. Et mo
maawatam, sam et iyangnen ta adi
ka kasin masokhatan.

Nan Ikkān ay Maikasiw isnan

Aksidenti:

1. Ad-iyo ay-ayamen nan kispolo,
khipan, feneng, ya am-in ay
natadman.
2. Osalenyo ay osto nan laminta ya
itolioy isnan osto ay kaidcholinancha.
3. En-ayam kayo is kaen-ay-ayaman is
kaiskwilaan, faken is kafangsal.
4. Piliyenyo nan khawis nan okhalina ta
siya's liwichenyo.
5. Icholinyo nan ay-ayamyo mo nakwas
kayo ay nen-ay-ayam.

6. Ad-i kayo en-ay-ayam is kakalsa.

7. Itakchegyo ta ilaenyo mo maid
lomaos is talak sa kayo't fomas-ang
is kakalsa.

8. Ad-iyo ay-ayamen nan kolinti,
kapsola, fala, paymo nan granada ya
paltog.

9. Ad-i kayo maes-esa ay enkiyat is
kawanga. Masapol ay wad-ay ib-ayo
ay mangammo ay enkiyat.

Kaikasiwan isnan Kalsa

Ayog: Fakinlolota

1. Mo fomala ka's kalsa
masapol semkem chana.
Kakanikid chalanem
tatno ilam nan sabtem.
2. Kakanikid et ilam
ya ischi's kakanawan.
Mo lomaos nan lokhan
sa ka et pay fomas-ang.
3. Mo wad-ay ka id Fagyo
ilam sinalay ay silaw.
Et 'di ka fomasfas-ang
mo birdi nan ilaem.
4. Ya adi ka entagtag
isnan fomas-angam od.
Annacham nan ensanod
ay talak enpachokog.
5. Mo nan bas cha manalan
adi ka lomoglokhian.
Ya ad-im enlokhanan
is kaatep nan lokhan.
6. Mo nan bas cha manalan
ad-im pay pafalfal-en
nan limam paymo olom
engkhana ay somalcheng.
7. Mo nan bas manad-alan
choper adim tot-oyen.
Ya adi ka manobla
tay eleg maolaw siya.

Kailisiyan isnan Aksidenti ya nan Omona ay Maikkan mo way Aksidenti

Inpangon da Eddy ken Nelly si Colas
isnan pag-agasan di oskilaan tay
mendaddada san ona. Tinot-oyan nan
nars si Colas isnan da na mangagasan
ken siya.

Nars:

Sino nan ngadanmo et?

Colas:

Sak-en si Colas Mam.

Nars:

Sino si amam?

Colas:

Si Ngoddo nan amak.

Sinabangan - Maikawao ay Leksiyon

Nars:

Ento'y kad-anyo pay?

Colas:

Ed tag-ey di ginawang.

Nars:

Sino od nan naikkan ta aped
mendaddada nan om?

Colas:

Wada nan men-gayang koma sinan
aso sa et sak-en san nagayang.

Nars:

Masapol ay an-anadam, baken
anggey ed baey no di ket olay
sinan entona issa. Basaem nan nay
kalatola dan ka't semkesemken ya
kasin anaanagen. Et no maawatam,
sam et ikkan ta siya'y adi ka kasin
masogatan.

Nan Ikkān ay Mailisi isnan

Aksidenti:

- 1. Adiyo ay-ayamen nan kispolo, gipan,
bangig, ya nan ngam-in ay natadem.**
- 2. Osalenyo ay osto nan laminta ya
isagongyo isnan osto ay
kaidoldolinanda.**
- 3. Men-ay-ayam kayo is
kapag-ay-ayaman ed oskilaan, baken
ed bangsal.**
- 4. Piliyenyo nan gawis di ogalina ta
siya's gagayamenyo.**
- 5. Idolinyo nan ay-ayamyo no nalpas
kayo ay men-ay-ayam.**

Sinabangan - Maikawao ay Leksiyon

6. Adi kayo men-ay-ayam isnan kalsa.

7. Itakdegyo ta siya'y ilaenyo no maid
lomaos is talak sa kayo't bomas-il
sinan kalsa.

8. Adiyo ay-ayamen nan kolinti, kapsola,
bala, wenco nan granada ya paltog.

Sinabangan - Maikawao ay Leksiyon

**9. Adi kayo maaanggey ay mensigbo
isnan wanga. Masapol ay wada
kib-ayo ay mangtek ay mensigbo.**

Kaligtasan at Pangunang Lunas

Dinala nina Eddy at Nelly si Kulas sa klinika ng paaralan dahil dumudugo ang ulo nito. Kinakausap ng nars si Kulas habang ginagamot niya ito.

Nars:

Ano'ng pangalan mo?

Kulas:

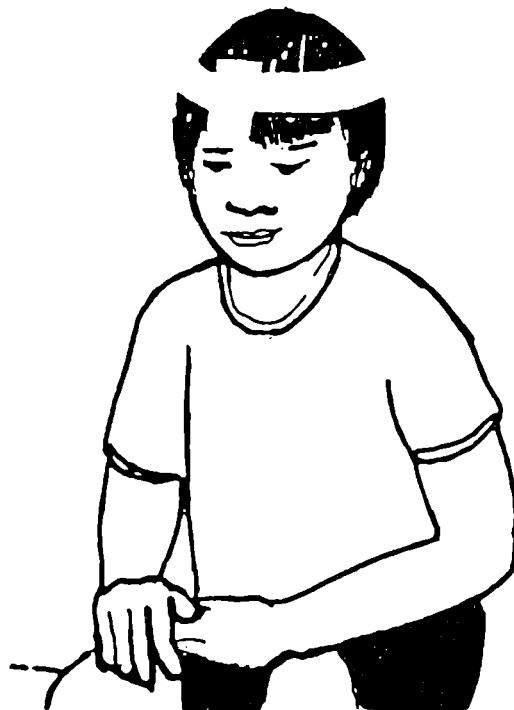
Kulas po,
ma'm.

Nars:

Sino ang
tatay mo?

Kulas:

Si Ngodcho
po.

Nars:

Saan kayo nakatira?

Kulas:

Sa itaas po ng sapa.

Nars:

Bakit dumugo ang ulo mo?

Kulas:

May nambato ng aso at ako po ang
natamaan.

Nars:

Kailangang mag-ingat ka, hindi lang
sa bahay kundi kahit saan. Basahin
mo ang paskil na ito at pag-aranan
mong mabuti at kapag naintindihan
mo na ay gawin mo nang hindi ka
na masugatan uli.

Ano ang mga Dapat Gawin Para

Maiwasan ang mga Kapahamakan:

1. Huwag paglaruuan ang posporo, kutsilyo, itak, at matatalas na bagay.
2. Gamitin sa tamang paraan ang mga kasangkapan at ibalik ito sa tamang lalagyan.
3. Maglaro sa palaruang lugar at huwag sa beranda.
4. Ang piliin ninyong maging kaibigan ay yaong may magandang ugali.
5. Iligpit ninyo ang inyong mga laruhan pagkatapos ninyong maglaro.

6. Huwag maglalaro sa daan.

7. Tumigil muna at tingnan kung may sasakyang bago tumawid sa daan.

8. Huwag paglaruuan ang kuryente, paputok, bala, o kaya ay granada at baril.

9. Huwag lalangoy sa ilog nang nag-iisa.

Kailangang may kasama kang
marunong lumangoy.

Safety and First Aid

Eddy and Nelly escorted Colas to the clinic at school because his head was bleeding. The nurse chatted with Colas as she was medicining him.

Nurse:

What is your name?

Colas:

I am Colas

Maam.

Nurse:

Who is your
father?

Colas:

My father is
Ngodcho.

English - Lesson 8

Nurse:

Where do you live?

Colas:

Above the creek.

Nurse:

What happened to make your head
bleed?

Colas:

There was someone throwing a
stone at a dog and I was
accidentally hit.

Nurse:

You must be careful, not only at
home but everywhere. Read this
plaque then consider carefully and
ponder again and again. And when
you understand them, do them so
that you will not be wounded again.

What to do to Avoid Accidents:

1. Don't play with matches, knives, machetes, and or any sharp objects.
2. Use tools correctly and return them to the proper place where they are kept.
3. Play in the playing area at school, not on the verandah.
4. Choose those who have good character to become your close friends.
5. Put away your play things when you are finished playing.

English - Lesson 8

6. Do not play on the road.

**7. Stand so that you will see that there
is no truck passing then cross over
the road.**

**8. Don't play with electricity, detonators,
bullets, or grenades and guns.**

9. Don't swim alone in the river. You
must have a companion who knows
how to swim.

Kaengnganan ya Kaetengan

Mengangan am-in nan wad-ay fiyagna.

Tomofo nan kaew ya nan am-in ay
mola engkhana'y mengangan cha. Siya
akhes isnan enkik-iwi ya takho. Cha
mataptapiyan nan kaanchocha, nan
kacham-etcha, nan kafaelancha, ya nan
semekcha. Kag isnan ong-ongga, mo
sisya'y midlagna, italosna nan laychena
ay kanan isnan maang-angowana ya
nan en-akhalana. Ad-i makatakcheg ya
ad-i makachalan.

Mo esa'y tawena et, makatokcho,
makatakcheg, ya makakali siya, ngem
ad-i kayet maawatan nan kankanana.

Mo cha mengangan nan ong-ongga,
solowena ay enkali, manalan, entagtag,
ya enay-ayam. Mailasina nan
chakek-ena ya yoyon-ana. Solowena

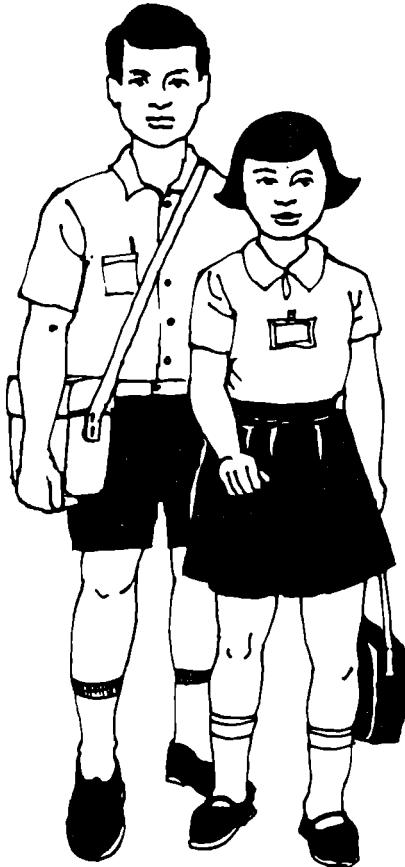
akhes ay mangipateg ya mamatpati ken
chaicha, ya cha et matapiyan nan
kacham-etna, kaanchona, kafaelana, ya
nan ammona.

Awni pay ya mo
pito et nan tawena,
ket ay en-iskwila.

Angsan nan
solowena ischi ay
mangipafikas,
mangipakedse, ya
mangengngan ken
siya.

Siya chachi nan enkhawisan nan
nateketeken ay kanen, nan silfin nan

Bontoc Igorot - Maikasiyam ay Leksiyon

frotas isnan
komedselan nan
awak, nan manapolan
isnan teketeken ay
sibfan, ya nan
enkhawisan nan
khatas ya itlog isnan
awak.

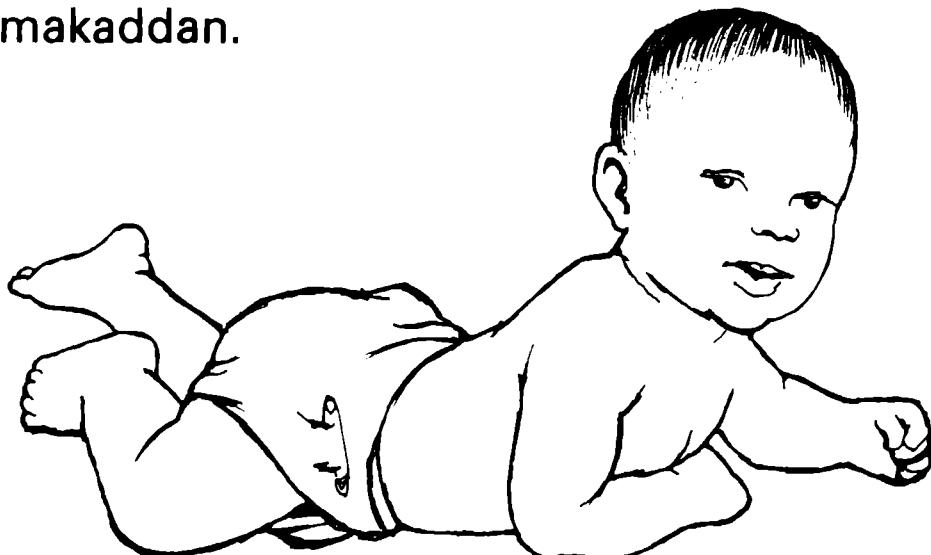
Solowena akhes
nan kawatwatan
nan wat ya nan
ensilfiyan nan
ay-ayam ya chono
ay mangipakedse isnan awak. Sa na't
akhes solowen nan ensilfiyan nan illeng
ya seyep isnan awak ya semek.

Kaengnganan ya Kaetengan

Masiken ngam-in nan waday biyagna.

Tomobo nan kaiw ya ngam-in ay mola enggana'y masiken da. Siya abes sinan menkiwkiwi ya ipogaw. Da mataptapyan nan kaandoda, nan kadagsenda, nan kabaelanda, ya nan semekda. Keg isnan moyang, no sisya'y engnga, italosna nan laydena ay kanan isnan mensis-iyekana ya nan men-agaaana. Adi makatakdeg ya adi makaddan.

Sinabangan - Maikasiyam ay Leksiyon

No esa'y taw-ena et makatokdo,
makatakdeg, ya makakali, ngem
siyangna kayet ay adi maawatan nan
kankanana.

No da masiken nan moyang, solowena
ay menkali, mendan, mentagtag, ya
men-ay-ayam. Mailasina nan mas-ikena
ya nan iyon-ana. Solowena abes ay

Sinabangan - Maikasiyam ay Leksiyon

mangipateg ya mamatpati ken daida, ya
da et matapiyan nan kadagsena,
kaandona, kabaelana, ya nan tinongona.

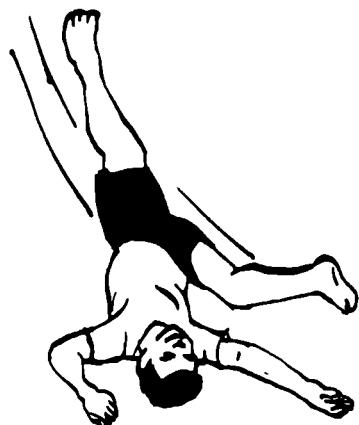
Awni pay ya pito et
nan tawena ya da't
men-oskila. Ad-ado
nan solowena isdi ay
menpabikas,
menpatangnin, ya
menpasiken ken siya.

Siya chachi nan men-gawisan nan
kateketeken ay ken, nan mensilbiyan di

awak ya nemnem.

mensilbiyan di ileng ya seyep isnan

isnan awak. Sa nat abes solo wen nan

ay mangipatangnin

di ay-ayam ya obla

ya nan mensilbiyan

kawatwanan di owaat

Solo wena abes nan

awak.

gatas ya tilog isnan

men-gawisan nan

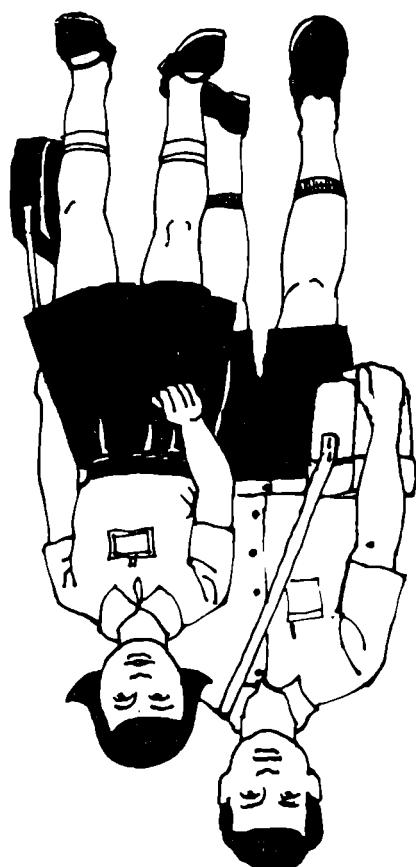
maipangan, ya nan

kateteketen ay

nan kasapolan nan

toma ngini an di awak,

frotas isnan

Paglaki at Pagtanda

Ang lahat ng may buhay ay lumalaki.

Ang mga puno at lahat ng halaman ay lumalaki hanggang sa gumulang.

Kagaya rin ng mga hayop at tao. Ang kanilang taas, timbang, kakayahan, at kaisipan ay kasama na dito. Kagaya ng isang sanggol. Ipinaaalam ng bagong panganak na bata ang kanyang kailangan sa pamamagitan ng pagtawa at pag-iyak. Hindi pa siya nakatatayo at nakalalakad.

Kapag isang taon na siya, nakauupo,
nakatatayo at nakapagsasalita pero ang
kanyang mga sinasabi ay hindi pa
maintindihan.

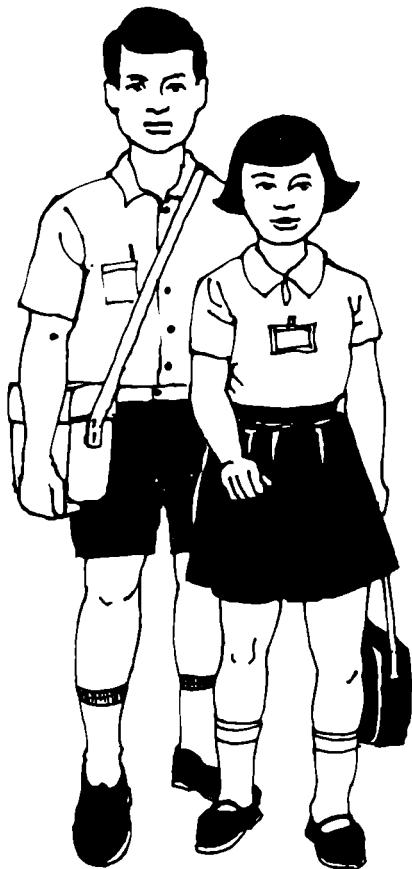
Habang lumalaki ang bata, natututo
siyang magsalita, maglakad, tumakbo,
at maglaro. Nakikilala na rin niya ang

kanyang mga magulang at mga nakatatandang kapatid. Natututo na rin siyang maging magalang at masunurin sa kanila, at nadaragdagan ang kanyang timbang, taas, kakayahan at kaalaman.

Di magtatagal, pitong taon na siya at papasok na sa paaralan. Marami siyang mapag-aaralan dito na makatutulong upang siya'y lumakas, lumusog at lumaki.

Halimbawa, ang kabutihan ng iba't ibang pagkain, ang kahalagahan ng

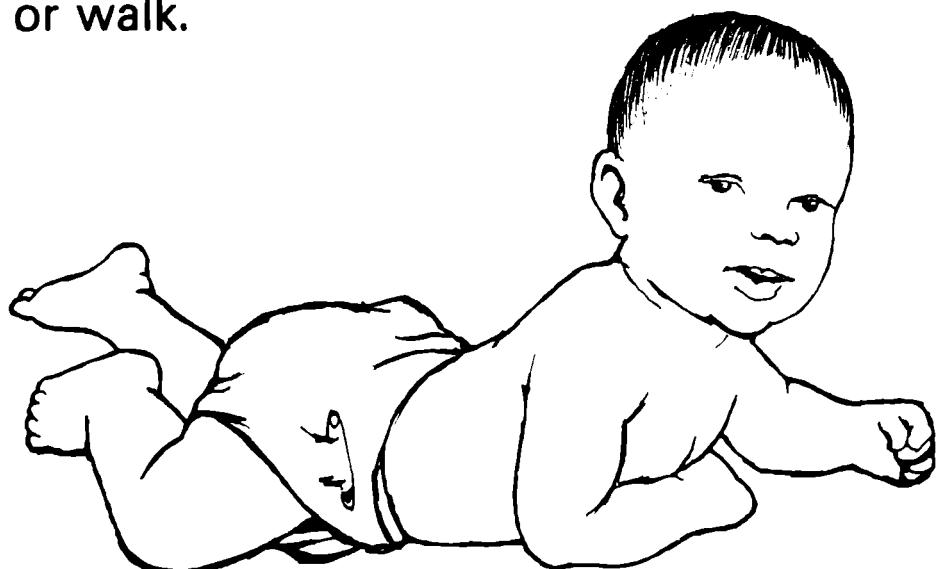
prutas sa kalusugan,
ang pangangailangan
sa iba't ibang uri ng
ulam at ang kabutihan
ng gatas at itlog sa
ating katawan.

Matutuuhán din niya
ang pag-eehersisyo at
ang kahalagahan ng
paglalaro at pagtatrabaho para
mapanatiling malusog ang ating
katawan. At matutuuhán din niya ang
kahalagahan ng pahinga at tulong sa
katawan at isipan.

Growth and Development

All things which have life grow. Trees and all plants grow until they are mature. It's the same with animals and people. Their height, their weight, their ability, and their thinking ability continue to increase. For example, while a child is still a new born infant, it makes known what he means by his laughing and crying. He cannot stand or walk.

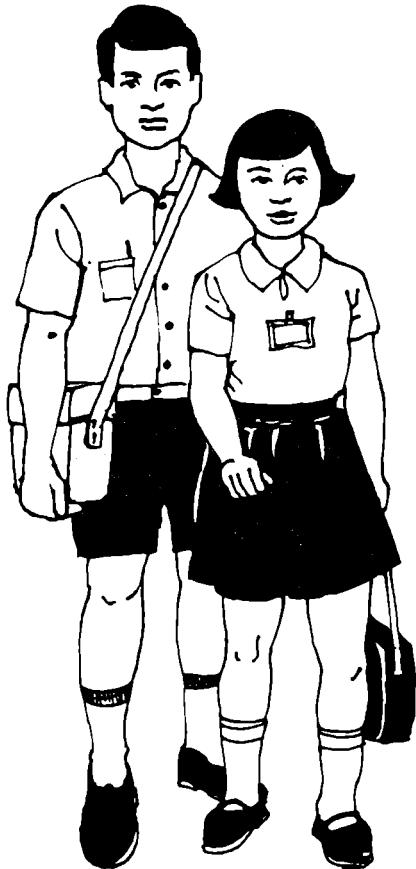
By the time he is already a year old, he can sit, stand, and speak, but what he is saying still cannot be understood. As the child is growing, he learns to speak, walk, run, and play. He can recognize his parents and elder siblings. He also learns how to honor

and obey them, and his weight, height, ability, and knowledge continue to increase.

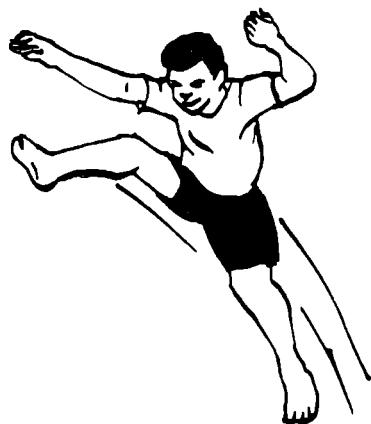
Later on when he is seven years old he goes to school. He learns many things there which strengthen him, make him healthy, and make him mature.

These things are the beneficial effects of different kinds of food, the value of

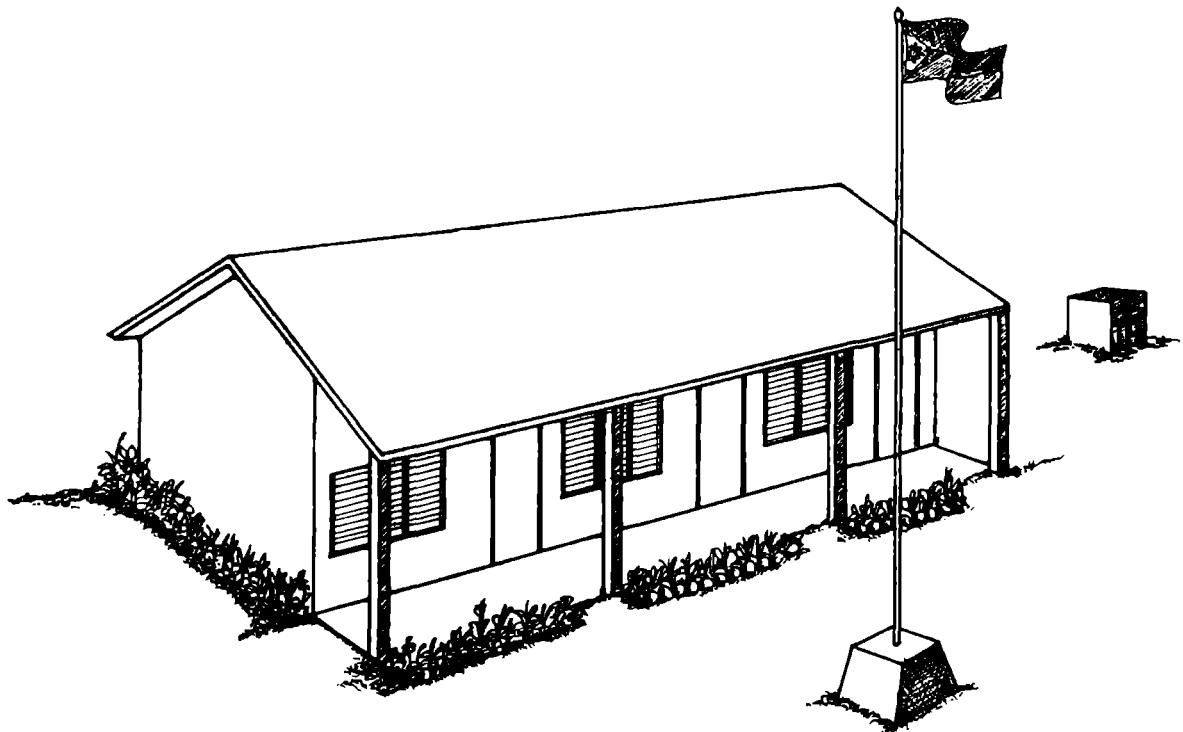

fruit for bodily health, the necessity of different kinds of viand, and the benefits to the body of milk and eggs.

He also learns about exercising of the muscles and the value of play and work to make the body healthy. Then he also learns the value of rest and sleep for the body and mind.

Nan Somyaan nan Iskwilaan, Pangafong, ya Ili

Siya na nan iskwilaan id San Juan.

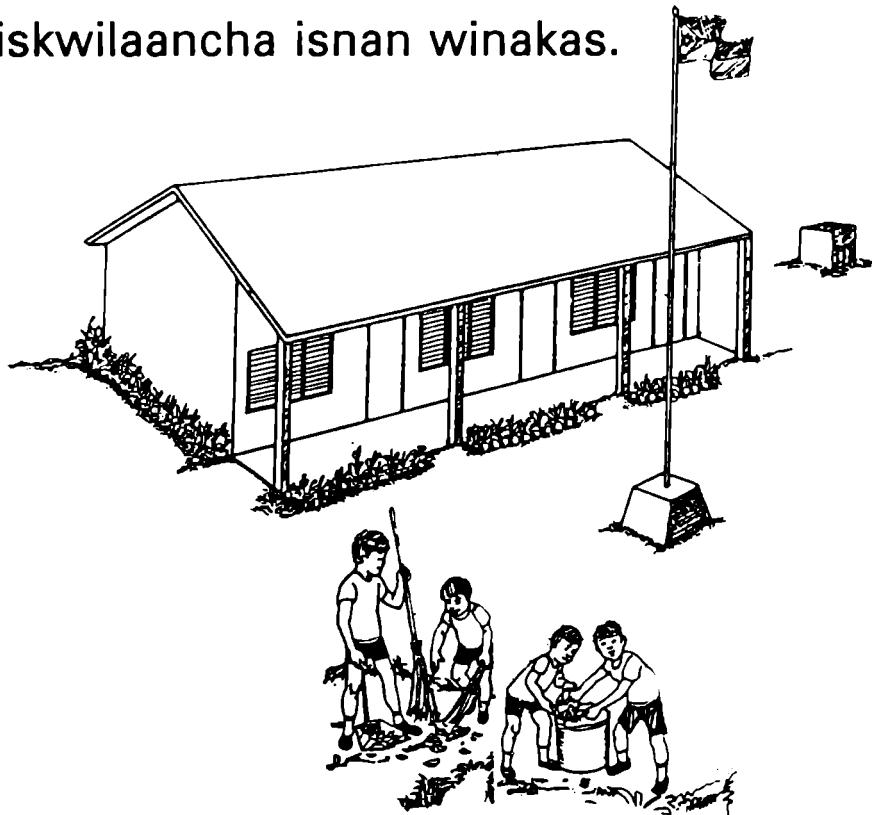
Chakchake ya nadchilos. Nan
mimistolo ya mimistala ya nan am-in ay
iskwila et asi cha fabchang ay manalos
isnan kwarto ya nan palasa nan nay ay
iskwilaan. Icholincha am-in nan pala
chiloscha isnan osto ay kaichod-olinan
nan am-in ay laminta mo makwas cha'y

enchalos. Ippeycha nan lokhit isnan lata
ay pagfasolaan, sa cha't poowan.

Kad-in omeypa nan nars ay manam-aw
isnan iskwila mo enkhagkhawis cha, ya
isolsolwana chaicha isnan angnencha
ay mangaywan sinan awakcha ta ad-i
cha masakit.

Siya na nan iskwilaan cha Tina ken Tito.

Sakhachancha nan awichan nan
iskwilaancha isnan winakas.

Bontoc Igorot - Maikasinpoo ay Leksiyon

Poowancha nan nalango ay lokham ya

nan papil ay cha naiwala is kapalasa.

Adi soyutan nan laleg ya komaw nan

nadchilos ay awichan nan iskwilaan.

Wad-ay akhes nan nadchilos ay

kasilyascha. Nadchilos nan iskwilaan

ya nan afob-ongcha tay asifachang nan

iskwila ya nan chakek-echa ay enchalos.

Nan Ilimi:

Nadchilos nan ilimi tay enfinabchang
nan omili ay enchalos. Sakhachancha
nan awichancha ya nan chalancha.

Iwasitcha nan lokhitcha isnan adchawi
sa cha't poowan. Ilaencha ta ad-i aped
tomakki nan ongang-a isnan faken osto
ay tatakkiyan. Mamati nan takho ay nan
nadchilos ay awichan ya kasilyas et adi
soyotan si laleg ya komaw. Isonga
komekedse nan omili.

Salodsod ay Masongfatan:

1. En man masapol ay nadchilos nan ili tako ay?
2. Ngag nan angnen tako tatno kad-ikad-in nadchilos nan ili tako?

Masapol ay en-asifabchang nan Monisipyo, iskwila, nan chakek-e ya nan omili ay enchalos isnan ilicha.

Masapol akhes ay adi koma enpakawas nan ongang-a isnan mola is kachalan ya adicha enwalwala isnan lokhit is kapalasa ya is kakalsa.

Nan Iskwilaanmi

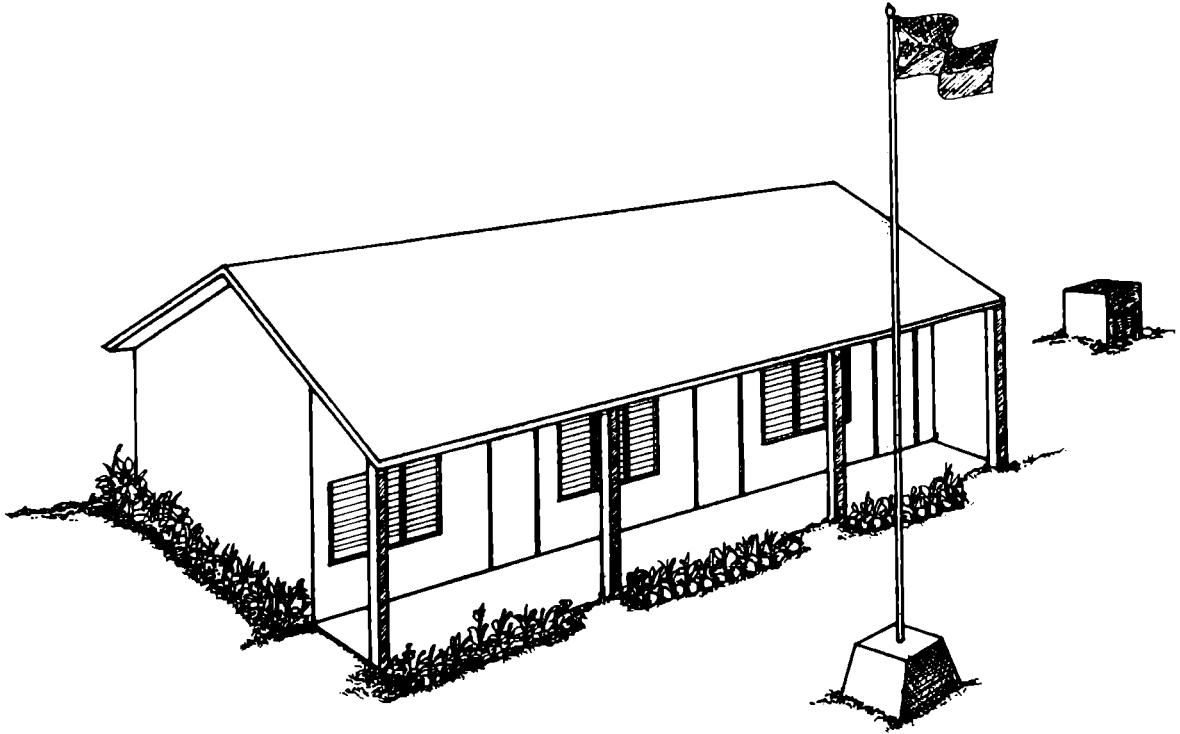
Ayog: Gaily Now We Dance Together

1. Winakas ay chalosanmi
nan chey iskwilaanmi.
lyad-imí malokhitan
nan en mi iskwilaan.

Koro: Iskwilaanmi
ilal-ayadmi.
Songa winakas
et nadchilos.

2. Am-in ay laminta issa
igtomi's nan teyancha
ta nalaka'y alaenmi
mo siya chi masapolmi.
3. Nan lokhit et olnongenmi
kalata'y fasolaan.
Mo mapno et iwasitmi
kafito ta mapowan.
4. Nan plasan nan iskwilaan
winakas masakhachan.
Nan cheycha'y papil ya lokham
et kad-inmi poowan.
5. Kad-in chalosanmi akhes
nan chalan ya kasilyas.
Ta maid en ab-afongan
komaw laleg ay angsan.
6. Chakami ya chakek-emi
mistolo mistalamí
en asi kami fafabchang.
Nadchilos iskwilaan.

Nan Gomawisan nan Oskilaan, Pamilya ya nan Ili

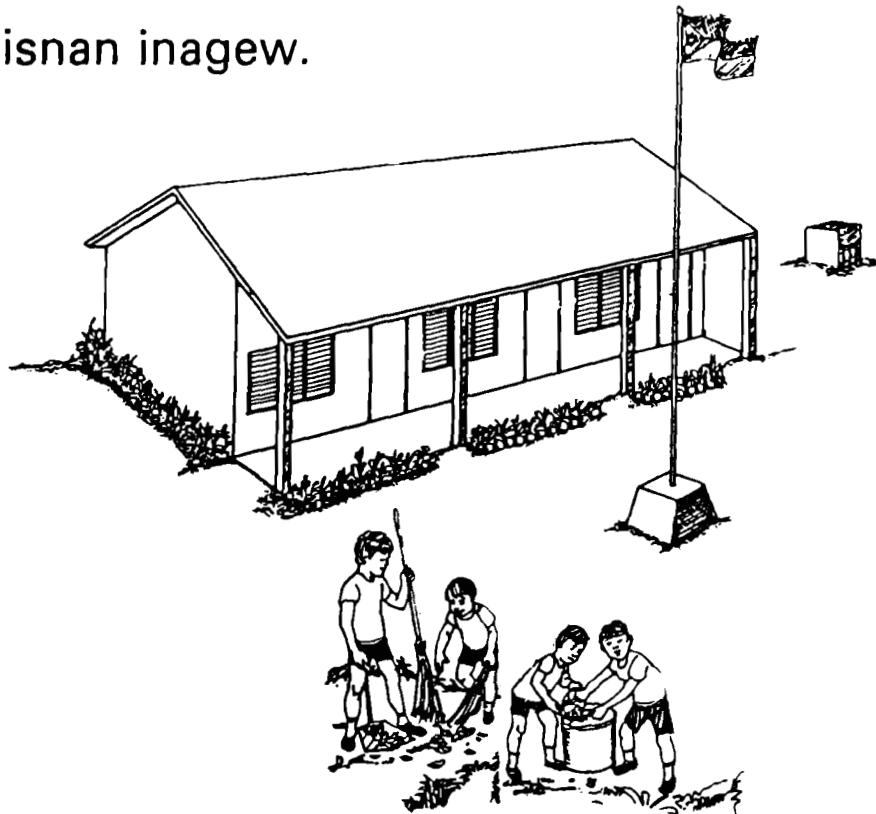
Siya na nan oskilaan ed San Juan.

Dakdake ya nadilos. Nan mimistolo ya
mimistala ya nan ngam-in ay oskila et
menbibinnadang da ay mendilos isnan
kwarto ya nan palasa nan nay ay
oskilaan. Idolinda ngam-in nan pala
dalosda isnan osto ay kaidod-olinan
nan ngam-in ay laminta no malpas da

Sinabangan - Maikasinpoo ay Leksiyon

ay mendalos. Ippeyda nan logit isnan
lata ay pagbasolaan sa da't poowan.
Kanayon ay omey nan nars ay
manam-aw isnan oskila no
mentatangnin da, ya isolsolowana
daida isnan panag-aywan sinan awakda
ta siya'y adi da masakit.

Siya na nan oskilaan da Tina ken Tito.
Sigidanda nan baklingay di oskilaanda
isnan inagew.

Sinabangan - Maikasinpooy ay Leksiyon

Poowanda nan naango ay beas ya nan
papil ay da naiwala ed palasa.

Adi soyotan di laeg ya lamok nan
nadalos ay baklingay di oskilaan. Wada
abes nan nadalos ay kasilyasda.

Nadalos nan oskilaan ya nan beb-eyda
tay menbibinnadang nan oskila ya nan
mas-ikenda ay mendalos.

Nan Ilimi:

Nadalos nan ilimi tay menbinnadang
nan omili ay mendalos. Sigidanda nan
baklingayda ya nan dananda.

Iwasitda nan logitda isnan addawi sa
da't poowan. llanda ta siya'y adi basta
tomakki nan inong-a isnan baken osto
ay tatakkiyan. Mamati nan ipogaw ay
nan nadalos ay baklingay ya kasilyas et
adi soyutan di laeg ya lamok. Isonga
mentatangnin nan omili.

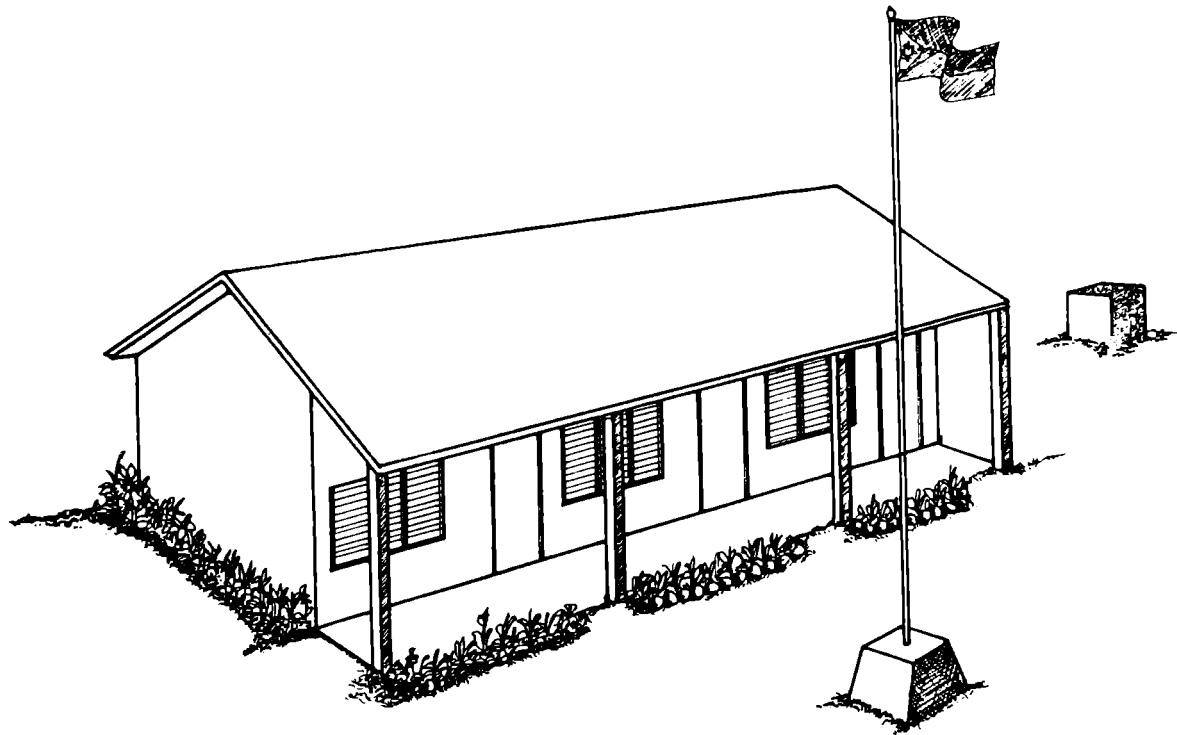
Salodsod ay Masongbatan:

1. Apay nga masapol ay nadalos nan ili tako?
2. Ento nan ikkan tako ta siya'y kanayon ay nadalos nan ili tako?

Masapol ay menbibinnadang nan Monisipyo, oskila, nan masiknan ya nan omili ay mendalos isnan ilida.

Masapol abes ay adi koma mendadael nan inong-a sinan mola isnan daan ya adida menwalwala isnan logit is palasa ya is kalsa.

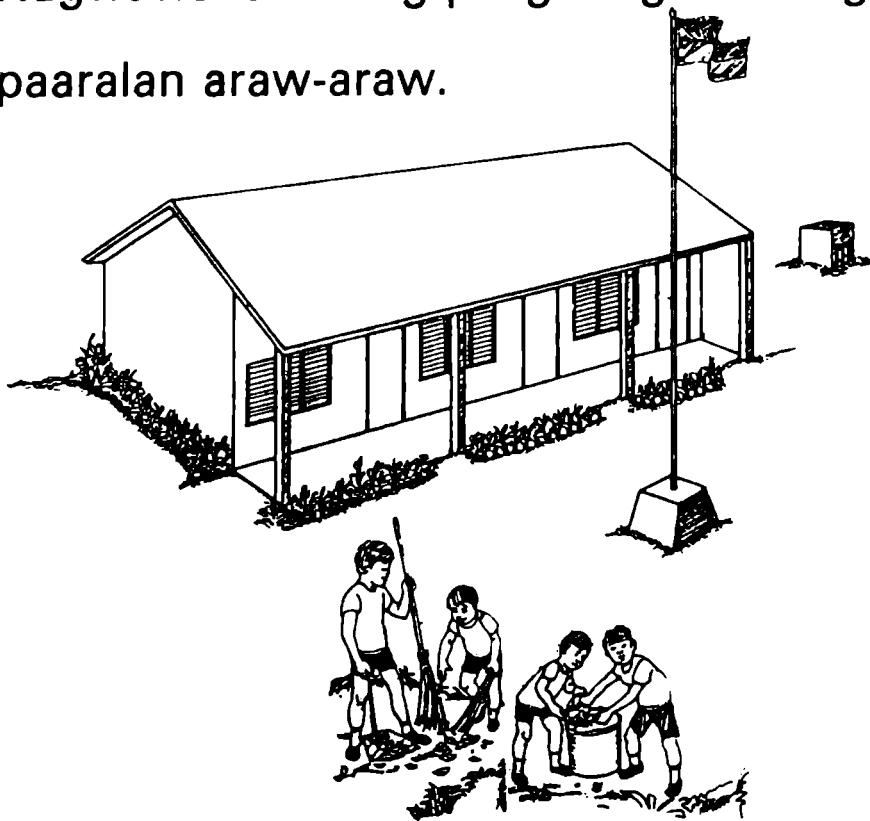
Kalusugan sa Paaralan, Tahanan at Pamayanan

Ito ang paaralan ng San Juan. Ito ay malaki at malinis. Ang mga guro at ang lahat ng mag-aaral ay nagtutulung-tulong sa paglilinis ng mga silid at plasa ng paaralan. Isinasauli nila sa mga tamang lalagyan ang mga kagamitan na ginamit nila sa paglilinis.

Itinatapon nila ang mga basura sa basurahan at pagkatapos ay kanilang sinusunog. Laging tinitingnan ng nars ang mga mag-aaral kung sila ay malusog at tinuturuan sila ng mga paraan ng pangangalaga sa kanilang mga katawan para hindi sila magkasakit.

Ito ang paaralan nina Tina at Tito. Nagwawalis sila ng paligid ng kanilang paaralan araw-araw.

Sinusunog din nila ang mga tuyong
dahon at papel na nakakalat sa plasa.
Walang langaw at lamok sa malinis na
kapaligiran ng paaralan. Mayroon din
silang malinis na palikuran. Ang
kanilang paaralan at tahanan ay malinis
dahil ang mga mag-aaral at ang
kanilang mga magulang ay
nagtutulong-tulong sa paglilinis.

Ang aming Nayon:

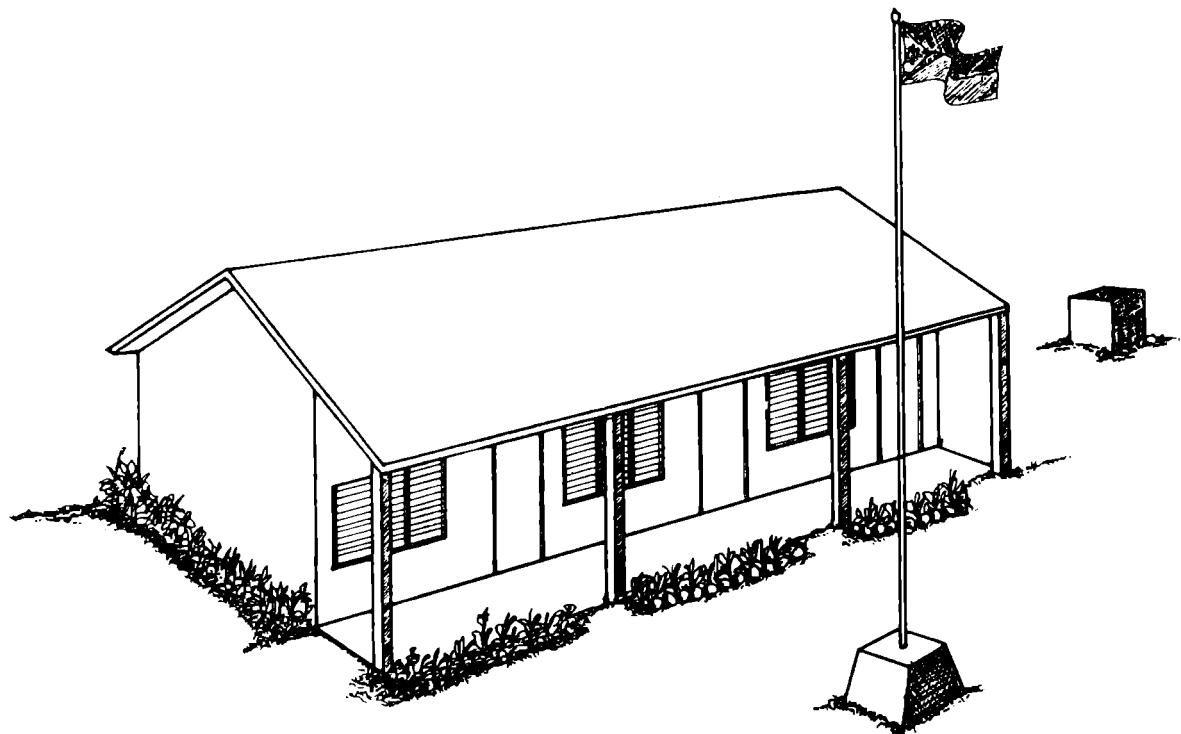
Ang aming nayon ay malinis dahil ang mga tao ay nagtutulung-tulong sa paglilinis nito. Nagwawalis sila ng kanilang mga bakuran at daan. Itinatapon nila ang kanilang basura sa malayo at sinusunog. Tinuturuhan nila ang mga bata na dumumi sa tamang lugar at hindi sa kahit saan. Naniniwala ang mga tao na ang malinis na bakuran at palikuran ay hindi pinamamahayan ng mga langaw at lamok. Kaya ang mga mamamayan dito ay malulusog.

Mga Tanong na Dapat Sagutin:

- 1. Bakit kinakailangang malinis ang ating nayon?**

- 2. Ano ang dapat nating gawin para mapanatili nating malinis ang ating nayon?**

Ang Munisipyo, ang mga mag-aaral, ang mga magulang at ang taong bayan ay kailangang magtulungan sa paglilinis ng kanilang nayon. Ang mga bata ay hindi dapat manira ng mga halaman at hindi dapat magkalat sa plasa at daan.

School, Home, and Community Health

This is the school at San Juan. It is big and clean. The teachers and all of the pupils help each other to clean the rooms and the plaza of this school. When they have finished cleaning they store all the things used for cleaning in the appropriate store room for all the

tools. They put the rubbish in a garbage can, then they burn it. The nurse frequently goes to examine the pupils to see whether they are healthy, and she teaches them how to take care of their bodies so that they will not be sick.

This is Tina and Tito's school. They sweep the courtyard of their school every day.

English - Lesson 10

They burn the dry grass and the paper
which has been scattered in the plaza.

The flies and mosquitoes do not swarm
around the clean courtyard of the
school. They also have a clean toilet.

Their school and homes are clean
because the pupils help each other and
their parents in cleaning.

Our Village:

Our village is clean because the village people help each other in cleaning it.

They sweep their courtyards and their paths.

They discard their rubbish a long way away then they burn it. They make sure that the children don't just defecate in inappropriate places. People believe that clean courtyards and toilets do not attract flies and mosquitoes. As a result village people are healthy.

Questions to be Answered:

1. Why is it necessary that our village
be clean?

2. What should we do so that our village
will always be clean?

The Municipality, pupils, parents and the village people must help each other to clean their village. Furthermore, children should not destroy plants along the paths and they should not scatter rubbish in the plaza and on the road.

Nan Tap-in nan Kanta

Aywanak nan Fab-ak

Ayog: 121 Salidommay

1. Wen masapol chachama
nan fab-ak ay tet-ewa.

Koro: Ay ay salidommay
ay ay salidommay salidommay diway

2. Isonga ay-aywanak
nan naycha et ay fab-ak.
3. Nan fokfok omegyat ak.
Pasakitena'y fab-ak.
4. Isonga adik kanen
nan khindi adik laychen.
5. Tatno adi matotok.
Fab-ak adi mafokfok.
6. Mo makwas ay mangan ak
khisikhisak nan fab-ak.
7. Tay fab-ak et nadchilos.
Khomakhawis ay chadlos.

Kag Tona nan Angnek

Ayog: This is the way I wash my face

1.   Angnek na'y ensakhaysay,
ensakhaysay, ensakhaysay.

Angnek na'y ensakhaysay
isnan kawiiwiit.

2.   Angnek na ay enchaop,
ay enchaop, ay enchaop.

Angnek na ay enchaop
isnan kawiiwiit.

3.   Angnek na ay enfolo,
ay enfolo, ay enfolo.

Angnek na ay enfolo
isnan kawiiwiit.

4.   Angnek na ay ensokat,
ay ensokat, ay ensokat.

Angnek na ay ensokat
isnan kawiiwiit

5. Angnek na'y enkhisikhis,
enkhisikhis, enkhisikhis.

Angnek na'y enkhisikhis
isnan kawiiwiit.

6. Angnek na'y ensapatos,
ensapatos, ensapatos.

Angnek na'y ensapatos
isnan kawiiwiit.

7. Angnek na ay en-emes,
ay en-emes, ay en-emes.

Angnek na ay en-emes
isnan kawiiwiit.

Meymey-am nan ilam

Ayog: Be Careful Little Eyes What You See

1. Meymey-am ay mata nan ilam nan ilam.

Meymey-am ay mata nan ilam nan ilam.

Meymey-an meymey-am meymey-am

ay mata.

Meymey-am ay mata nan em ilan.

2. Meymey-am ay koweng nan chengngem
nan chengngem.

Meymey-am ay koweng nan

chengngem nan chengngem.

Meymey-am meymey-am meymey-am
ay koweng.

Meymey-am ay koweng nan em
chengngen.

3. Meymey-am ay topek nan kanam nan
kanam.

Meymey-am ay topek nan kanam nan
kanam.

Meymey-am meymey-am meymey-am
ay topek.

Meymey-am ay topek nan em kanan.

4. **Meymey-am ay lima nan egnam nan
egnam.**

**Meymey-am ay lima nan egnam nan
egnam.**

**Meymey-am meymey-am meymey-am
ay lima.**

Meymey-am ay lima nan em egnan.

5. **Meymey-am ay siki nan ikwam nan
ikwam.**

**Meymey-am ay siki nan ikwam nan
ikwam.**

**Meymey-ay meymey-am meymey-am
ay siki.**

Meymey-am ay siki nan em ikwam.

Cha Pepe ya si Kiko

Ayog: Jack and Jill

1. San si Pepe'y ong-onga
frotas nateng laychena.

Songa napigsapigsa
et nay komekedse siya.
  2. San si Kiko'y ong-onga
frotas nateng ad-ina.

Songa siya et nafikhott
et nay enkoyyyokoyyot
  3. San si Pepe'y ong-onga
khatas in-innomena.

Nayenkenteg fab-ana
et nay komekedse siya.
  4. San si Kiko'y ong-onga
enlamsit kankanena.

Songa nay et nafokfok
nan fab-ana natotok.
  5. San si Pepe'y ong-onga
chono ayam laychena.

Nan Tap-in nan Kanta

- Songa napigsapigsa
et nay komekedse siya.
6. San si Kiko'y ong-onga
chono ayam ad-ina.

Songa siya et nakapsot
et nay enkoyyokoyyot.
7. San si Pepe'y ong-onga
mek ay osto'y masapa.

Songa makakappe siya
kag mid paat felayna.
8. San si Kiko'y ong-onga
minaschem makifoya.

Songa kolang seyepna
et nalaka'y mablay siya.
9. San si Pepe'y ong-onga
nongnongena'y awakna.

Songa napigsapigsa
et nay komekedse siya.
10. San si Kiko'y ong-onga
is yangkhay laylaychena.

Songa nakapsokapsot
ya chadlos nasasachot.